

861 (4)

Shangan law of betrothal
COPY (b)

M 1-47

A13/19/11
Ntsewisi, HE

BUKU YA 1.

K24/11

16

Ku vuta, ku teka ni ku lovola.

NDZIMANA YA 1.

Lava va nga tekelanaka.

Swivongo swi tivanisa vanhu. La'va akelaneke va tivana evutomi bya vona. Mindyangu leyi vutomi bya yona byi nga ni ku akisana, leyi yi hanyaka swinene, evutomi le'byi lulameke, hi yona leyi a yi hlauriwa loko munhu a lava eku tekela nwana wa yena ensati. Mindyangu leyi a yi tiviwa yi ri tihuwa, ni timbholovo, ni vuntswaka, ni vukhamba (ku yiva) ni vuloyi, a yi nga langutiwi. Hi leswaku vanhu a va nga tali ku tekelana na yona. Na swona loko endyangu wu nga tiviwi a wu nga tali ku hlauriwa ku tekela enwana nsati kona. A ku chaviwa leswaku kumbe ku nga tekiwa munhu loyi a nga khamba, kube noyi, kumbe munhu loyi a nga ni vuvabyi le'byo biha byo chavisa. A yi nga ni mhaka ya rirhandzo ra muteki kumbe mutekiwa, a yi nga ri mhaka ya jaha kumbe wanhwana, a yi ri mhaka ya mindyangu. Loko va tekanile hi ku twanana ni ku tivana, mindyangu leyi a yi hlangana yi hanyisana hi ku hlayisana e makhombyeni ya tinxaka-xaka. Na swona loko munhu a nga tiviwi, hi leswaku a nga ri xaka a swi endleka ku nwi teka loko ku tiviwa evutomi bya yena. E ka lava mi nga vanwe, tani hi vana va HAHANI munhu a nga swi koti ku teka, swa YILA, i va makwavo. Vana va HAHANI wa munhu vona va swi kota ku ta teka vana va kokwa'wa vona. Na kona kwala ku ni mhaka. Hi fanelo vana lava i vasati va nuna wa hahani wa vona. I tinhlantswa ta hahani wa vona. Kwalaho loko mukhalabye a nga ha lavi ku teka a nga rhumela enwana wa yena kona a ya teka mana'wa yena. Loko va tekane vana lava va fanela ku dyisiwa exivindzi.

KU DYA XIVINDZI.

Ku dya xivindzi i ku tsema vuxaka le'byo chavisa. ku susa eku chavana. I ku hundzula ematshamele ya timhaka. A a ri nsati wa tata wa munhu, a a ri mana wa munhu, a swi YILA eku nwi teka. Loko dyiwile xivindzi wa swi kota ku nwi teka; nawa wu ntsahunxekile.

EM.

104.

Xivindzi xi dyisiwa leswi. Ku tlhaviwa embuti; vatekani va tshamisa swinwe e sangwini, va langutene, va funengetiwa tinhloko hi dzovo ra mbuti leyi, xivindzi xi oxiwile e ku tlaturiwa kumbe ku bubunisiwa. Xi tlhaviwa hi ridzimo va nyikiwa, va xi amukela hi meno, va kokelana. Lexi wunwana ni wunwana a nga ta luma xona u to ncakunha xona a mita xona. Ku herile eku dya xivindzi, a va ha ri manana ni nwana, kambe i nsati ni nuna.

XIKOMBIšo.

Mageza Khumalo loko a teka Vuyeya [^]irhundzu va dyile e xivindzi. INwana hahani wa xisati a va teki swa yila. Nwana hahani wa xinuna yena wa teka nsati wa makwavu wa mana wa yena (kokwa'wa yena).

Vanhu va xivongo xinwe va swi kota eku tekana; kambe tinyimba ti fanela ku va ti hambene. Munhu wa swi kota eku teka vana va makwavu wa mana'wa yena. Loko vamakwavu va xinuna va teka evasati, vana va xin na va loyi wa hosi va nga teka evana va xisati va makwavu wa loyi wa ndzisana. Vavasati lava va tekiwile e tinxakeni le'ti hambaneke. Vana va xisati e ka makwavu wa nsati wa ndzisana a swi yiri ku tekiwa hi vana va xinuna va hosi. E ka la'va nga riki maxaka munhu a nga teka kwihi ni kwihi laha rirhandzu ra yena ri nwi kombaka kona.

Vatsonga va teka tinxaka tinwana. Swa fana ni loko Vasutho va ku: "Wansati a hi Mutsonga, Mutsonga hi wanuna." Hi leswaku swa fanela ku tekana. Na swona loko Mutsonga a yile e matikweni a a swi kota ku teka kona. Muzulu wa ha ri wunwe ni Mutsonga; hikokwalaho a swi yili leswaku va tekana. Na kona khale a swi nga yiri.

Munhu loyi a hambaneke ni nuna, a vuya a ta ta tishamela e kaya; I XIVUYA. Munhu loyi a hambaneke ni nuna, a vuya a tata tishamela e kaya; Tihomu ti tlherile, vukati byi file. Swo fana ni loko a ri nwhana, a nga tekiwa hi mani na mani loko va ~~XXXXXXXX~~ rhandzana.

K24/11

(2) Nsati loyi a sukaka e na nuna (vukatini) a ya e ka wunwana wanuna i nsati wa MBIRI; i Mbuya-vukati. u biwa hi nhlolo va mbuti. Nsati wo tano a nga kandzi vukati; hambi munhu a ngo tikarhata a nwi teka u ta suka a tifambela. Hikwalaho a swi pfuni nchumu ku teka munhu lo'wo tano. A swi tano hi masiku. Vana la'va tekiwaka va ha ri vatsongo,

(1) Loko munhu a dyile xuma xa vanhu, a pfumala xo riha ha xona wa swi kota ku komba nwhanyana.

(2) Loko mindyangu yi twanana, yi tsakelana va endla leswaku vana va vona va/tekana, leswaku vuxaka byi kula ni ku tiyisiwa hi ku hlangana ka ku tawalana.

Loko wansati a tekiwile, a ri e vukatini, u tile hi xuma. Loko a tshuka a humeleriwa hi khombo ra ku loveriwa hi nuna, u to tshamisa kwala vukatini. Loko nuna wa yena a ri ni vamakwavo va xinuna wunwana wa vona u to nwi teka. Nsati loyi a nga sindzisiwi, wo ganga loyi a nwi rhandzaka e xikarhi ka vona. Loyi a a komba vunene e ka yena loko nuna wa yena a ha hanya, hi yena loyi a talaka ku gangiwa. (NSATI WA NDZHAKA A TEKA A HA HANYERIWA). Kambe loko nsati loyi wa muferiwa loko o tshuka a va ni mipujepuje a rhandzana ni wunwana loyi a nga ri ki wa ndyangu lowu, kutani a ya tekiwa kona, vini va xuma va ta lava xuma xa vona. Kwalaho ku ta famba yena nsati loyi, a siya evana.

Wanuna loko a feriwile hi nsati u tlhela hi le ndzhaku, a ya tivika e ka vakonwana. (Ndzi rilela kwihl?) Ku vula sweswo i ku kombela ensati. Loko ri ni nwhanyana va to nwi komba yena. Nsati loyi hi yena loyi a vuriwaka exi-pfula-yindlu. U pfurile eyindlu ya makwavo leyi a yi pfalekile hi rifu ra yena. Yena nsati loyi a nga tekiwa hi yena nuna loyi ni loko nsati wa yena a ha hanya. Kwalaho i nhlantswa ya makwavo.

Wansati loko a hloma u fanele ku fika a va e mbiteni ya mana'wa nuna. Loko ku hundzile eminkarhi le'yi pimiweke u humesiwa embita. Nsati wa hosi loko a fika u humesiwa embita xikanwe, a ya tshamisa e mutini wa yena.

KU HUMESA EMBITA.

SM.

Loko a ri munhu ntsena nkarhi lowu nwingi (MUKHEGULA)

2 cont.

a vonaka leswaku u fanele ku humesa ensati wa nwana embita wo sweka vuswa, a phama, a vitana nwingi (nsati wa nwana) a ku: Vuewa hi lebyi, namuntlha ndzi ku humesa mbita nwananga. Loko yena a nkhensa u to teka vuswa lebyi a silela, a handzela, a endla madleke. Masuku a vitana mukhegula wunwana a nwi yisela a ya nkhensa. Kutani u ta suka a ya e ka rikwavo a ya vika, vona va ta nwi longisa leswi a nga ta swi tirhisa (Mbita, ndyelo, xinkambana ni swinwana leswi va nga swi kumaka). Hakanyingi nkarhi wa ku humesa enwingi embita hi loko ku fika nwingi lo'ntswa. Nkosikazi yena swa yena swi endliwa ni siku rero hikuva hi yena hosi.

Matekele va tihosi.

Vasati va tihosi na vona va tekisiwa sweswi vanwana/vona^{na} va tekisiwaka xiswona; swo hambana hi tinxaka ta vanhu.

Ensati lo'nkulu wa hosi, loyi a nga ta va mana'wa tiko, hi leswaku hosi e lawini. Neati loyi u tekiwa hi xuma xa tiko. I wa tiko. Hi yena a nga ta veleka ehosi. Loko a hloma, siku a nghenaka laha mutini, mindzilo ya timiwa hikwayo. Ndzilo wu ta tshiveriwa e Ntsindza, va ya oka kona hikwavo va muti. Hi xona exikombiso lexi xa leswaku hi yena mana'wa tiko.

E ndzhaku ka nkosikazi hosi ya swi kota ku teka vanwana hi laha mbilu ya yena yi nwi byelaka ha kona. Vanhu la'va tekiwaka lava, wunwana ni wunwana ndzhawu ya yena yi kombiwa hi ku tlhandlamana ka vona ku ta laha vukatini. A va swi koti ku kulelana. Va tiva swivandla swa vona hi ku ta ka vona.

Loko e xikarhi ka vona ku ri ni loyi a tekiweke e ka va nsati lo'nkulu ydoye i ~~M~~HLANTSWA. Ndzhawu ya yena yi tlhandlama Nkosikazi; loko nkosikazi yo tshuka yi lovile hi yena a tekaka e ndzhawu ya nkosikazi.

Hosi a yi endzi e vukweni. Loko a teka, wo na vona nwhana ko lungisiwa ku lovorwa. Siku a ya ka wo ya vuya na yena.

Nkarhi wunwana loko ku ri ni muchongolo, kumbe mujato, kumbe mukhinyavezo, majaha ni vanwhana va bombile, va cina, va

SM.

tiphinile, e nuna wa le Ntsindza, loyi a tiviwaka, wo tlhoma enwhanyana erisiva, swi ta tiviwa xikanwe leswaku nwhanyana loyi u ta ya kandza e ntsindza; hambu a nga va nsati wa vanwana xuma xi ta tlhela ku nghena xa le Ntsindza.

MAHLABEZULU hosi ya ka Nwamitwa u swi endlile. Nwhanyana a vuya e vukatini kasi a a hlomile.

3

Vanhu la'va tekaneke va fanela ku hanyisana, ku hlayisana. Wanuna u fanela ku tirhela nsati wa yena u fanela eku nwi akela eyindlu; va fanela ku pfunana eku rima u fanela ku ambexa nsati wa yena; u fanela ku nwi bombisa hi hikwaswo le' swi fanelaka. Na yena wansati u fanela eku hlayisa nuna wa yena hi ku nwi swekela, ni ku lungisa yindlu ku yi hlayisa, yi rhinderiwa, yi sindziwa, yi kukuriwa, yi tshamisa yi basile ku vonaka leswaku ku hanya vanhu kona. U ni fanelo le' yikulu ngopfu ya ku hlayisa evana.

Nuna loyi a nga tekiki u vuriwa nghwendza. A swi talanga leswaku wanuna a tshama a nga teki. Vanwana va kona la'va hlwelaka eku teka kambe a va tshameri makumu.

Vavasati va kona la'va hundziwaka hi nkarhi wa vona wa ku tekiwa. Lo'wo tano u va ⁿⁱ mitirho ya tala ngopfu.

Va ta ringeta eku nwi tshungula leswaku majaha kumbe vavanuna va nwi vona; va ta ringeta ni ku nwi khandziyisa eximanga xi nwi rharhambuta. U ta tlhela a suka a yima loko a vona leswaku hikwaswo leswi a swi pfuni nchumu; u ta bomba, a helela, a suka ni xihlangi a famba a lava xuma. Loko a fika e mutini a losa, a ku: Ti DYELA KWIHI. Va swi tiva leswaku u lava xuma. Loko a ri kona wanuna loyi a nga ni xuma a laveka ku teka wa swi kota ku va a lulama. Loko a nwi amukela va to tshama swinwe nuna loyi a ri karhi a lulamisa etimhaka ni varikwavo. Loko entsengo wu lulamile va to khoma endlela a ya va komba laha a sukaka kona, ku nga e kaya ka yena. Va ta fika va lovola ntsengo lo'wu lavekaka loko vari na wona. Na swona loko wu nga ringani va ta tatisa siku rinwana. A hi vanyingi la'va swi kotaka ku humesa xuma siku rinwe. Hi kufutsi

SM.

u kandzile eVUKATI.mbaaa.

NDZIMANA XI §.

NDZIMA YA II
Mavutele.

Timhaka ta ku vuta ti le mavokweni ya vakulukumba va ndyangu. Mukhalabye loko a vona leswaku nwana wa yena u kurile u lungisa etimhaka ni va ndyangu leswaku a lavela nwana wa yena ensati. Vakululumba va ta lava ndyangu lowu va vonaka leswaku swa fanela leswaku va tswalana na wona, kutani va ta komba nwana wa yona eku ya la'va nwhanyana kona. A swi nga ri ni leswaku kumbe lo'wa jaha u ta ala kumbe lo'wa nwhana a a nga pfumeri. A swi tala ku lulama hikuva loyiwa jaha wo va yena nuna wansati loyi, kambe i xirho xa ndyangu; a nga titekere u tekela ndyangu. Lexi vatswari va xi lungiseke xi lulamile, a ku na ku karhata kona.

Ku vutiwa ka vana.

4
Vana va nga vutiwa va ha ri vatsanana. A swi ya hi ku tsakela e/ndyangu. Vatswari va mufana loko va tsakela endyangu wo karhi a va swi kota ku vutela nwana wa vona e ndyangwini lowu. A ku ri lwa ku hlanganisa mindyangu leyi mimbirhi. Vanalava va kula va ri nsati na nuna. Vatswari va vona va ri karhi va endla le'swi nga tifanelo ni milawu ya kona. Va chivirika ku komba swinene leswaku kunene evuxaka byi kona. Handle ka xuma xa ndzovolo a va yisa leswa va swi kotaka; ku fana ni maduku, tinguru to ambexa ensati. Hambi byi ri vusenga a a gayeriwa (dzingeriwa), kutani loko va kurile a va tekana. (CHECHA NTHOSI a teka SOMISA XIRIMBANA.)

Vana lava va kurile va ri nuna na nsati hilaha vatswari va vona va nga vula ha kona; a swa ha karhatanga. Va lo na kula vo tekana ha kunene; va kona kwala Location ya Hosi Mohlaba.

Enwana ku vutiwa a nga si velekiwa a swi nga tali ku humelela. Leswi swi endliwa hi Vasutho. Vona va swi kota ku ya veka xuma e ka va KOKWANA ^{va} ku va ta ~~va~~ velekelo ensati.

Hi Xitsonga loko munhu a dyeriwile xuma le'xinyingi, le'xi ringanaka entsengo, kutani a nga xi kumi hikuva vanhu

lava swi ri swisiwana, loko va nga ku langutela ku velekiwa ka nwana wa xisati kona a nga swi koti ku tlula u tafanela ku swi endla. Handle ko va yi ri miriho leyi, swi hundzuka ndlela yinwana ya ku tswalana.

Nwhanyana a nga tlhakiseriwa jaha, Vatswari loko va twisisa ndyangu va ta ringeta ku wu hlanganisa hi ndlela ya ku tswalana. Va ta tirha emhaka ku vona loko xuma xi ri kona lahaya e ndyangwini lowu; Xana vandyangu lowu va ni rihanyo le'rinene? Xana a va soleki? Loyi wa nwhanyana a nga ongisa jaha, hilaha kumbe mana'wa yena a nga nwi letelaka ha kona. Kutaku loko swi fikile laha va vonaka leswaku swi ta lulama, lo'wa nwhana a ngo tlhaka. Va ka jaha loko va swi vona swi ri tano va ta rhumela ntsumi yi tamele e pondzo. Loko yi fika, yi ta ku ndzi rhumiwile hi va ka Mani, pondzo hi leyi, va ri layelani haleni. Kwalaho swi ta va swi fambile swinene. Va ka Mani volavo va to ta va ta ta lovola.

4 Loko va vuta hi ndlela yo famba va lava a va endla leswi; Jaha a ro bomba ri ri teka nxangwana ya rona va famba va lana evanhwana.

Loko va fika e mutini, va ta tehamisa kwale hubyeni, va losa vini va muti. Va ta tungurisana na vona ta ku hanya ni ta tiko lomu va pfaka kona. Loko swi herile sweswo va ta va byela le'xi va fambisaka. Kwalaho vavanuna lava va to vitana nwhanyana laha mutini leswaku a teka majaha lawa a ya ma rhurhela. Loko va rhurheriwile, va ta byela nwana loyi wa vona leswi majaha lawa va lavaka xona. Va ta swekekeriwa swakudya; loko va dyile ku ta ~~swakudya~~ endleka etimhaka; hikuva ku rhumiwile rito ri famba ri kukuta vanhwana hikwavo va muganga wolowo; va byeriwile leswaku ku ni vavuti. Yi ta ta yi tilunghisile ya vanhwana, yi bombile. Na vona va kwala mutini va ta bomba va ngena ⁿ swona loko va nga hlayanga e mugangeni wolowo ku fika valava va nga kona. HI VONA VALAVA NANHWANA VA TILE; Majaha lawa ^y ta languta, ^y tiphina, ^y kolwa hilaha ^y nga ta kolwa ha kona. Loko ^y hetile ^y to langutana wunwana ni wunwana a vula laha yena a nga swi vona ha kona. Hakanyingi ^y swi kota ku ya hlangana e ka wunwe. Loko swi vile ^{tano} ^y

to byela vanhwana lava leswaku yona ya kolwa hi loyi. Kwalaho la'vanwana va to suka va tifambela. A va tivi loyi a nga yena muvuti. Hi kona loyi wanhwana a nga ta vutisa leswaku muvuti wa kona hi wihi? A nga Mani wa Mani wa ka Mani? Va ta humesa le'xi nga sagwata ra kona, kutani u ta va teka a va yi yisa e kaya ka yena a ya vika mhaka e ka vatswari.

Lavo va ta rhurheriwa, i vakonwana. Masuku va ta komba timhaka e ka vakulukumba. Loko va muka va ta byeriwa leswaku: Mi ya va rungula e kaya hi ta mi tsundzuxa. Hi leswaku va ta va byela loko va lungisile leswaku va tata lovola. (Maendlela ya fana ni ya mavutele la'manwana).

Ndlela yinwana hi leyi: Loko Timhaka ti hlangene ku fanele ku ya vutiwa; ku ta famba yona tsumi. Loko swi lulamile majaha ma ta ya e ku xweleni. (1) Va nga tlhela ni vanhwanyana va ta e ku tekeni ka xuma. Loko va suka le kaya ka loyi wa nhwana kona ku ta sala ku engiwa e byalwa byo amukela vakonwana loko va ta ta fika ni xuma. A va fambi masiku yo tala, vo ya xwa siku rinwe ntsena; va ri karhi va korhoka loko ku ri karhi ku lungisiwa XUMA.

Nkarhini lowu va tlhaveriwa mbuti (RISIVA). Risiva ra vanhwanyana. Va ta vuya va ri karhi va ntewhintswa na xona, xi ta fika xi nghena. Tinsumi ha timbirhi ti kona; ya laha kaya ni ya vakonwana. Va ti vwa leswaku va vuya siku leri, kutani va ta fika va rhurheriwa. Xuma xi ta sungula ku koxiwa (hlayiwa), leswaku ku ta twanananiwa.

(1) Loko ti ri tihomu ta masondzo ti ta va ti voniwile ta ha ta; ti ta langutisisiwa swinene. Loko nhlayo ya tona yi ringene, hi leswaku loko ti ri khume na yinwe (II) swi ta va swi nkhensekile. Kambe loko ti lo tala swinkuzana swi ta e soleka; loko na kona va lo hlawula magoxa ya khale swi ta va ni swivulavula. Ti nga tlherisiwa. Ku nga tehuki ku va ni mhulu, kambe yona yi nga mirisiwa timhondzo hi mali. Ha kanyingi 5/- kumbe 10/- ya ringana ku ~~mirixkwa~~ ^{mirisa} timhondzo; swo ya hi ku twanana ka vanhu.

Sweswo loko swi herile va korwile leswaku va ka Mani va lovorile, va ta lava nkhavi, (ti ta lava ku khayimiwa (byisiwa); va ta lava xihloka, (ti ta fanela ku akeriwa tshanga). Xihloka i 5/- va ta lava mukwana (ti ta fanela ku yivuriwa loko ti tshuka ti kumiwa hi khombo ra ku fa ti nga si va ni masiku laha kaya ka tona lo'kuntswaha.) Mukw na i 1/- ntsena.

Kuvulavula koloko loko ku herile, va twananile, va to amukela ntsengo, swi herile.

(2) Loko Xuma xa kona yi ri mali XONA xi ta koxeriwa e ndlwini. Vakonwana va ta rhuma ntsumi ya vona yi suka^{laha} va nga rhurheriwa kona. Va ta suka va ri vambirhi kumbe varharhu leswaku va ya nyika Xuma lexi va ri karhi va vonisana. Va ta fika va xi hlaya. Va ta humesa tipondzo ta ntlhanu wa makume na ntlhanu £55. 0. 0; va ta vekela timfuku timbirhi ta fele. Ya manana yi ta lava 10/-, ya tatana yi ta lava 5/-, ku ta va ni 5/- yinwana yo andlalela. Vanwana va andlalela hi duku (nturhu-, yona yi ta tlula 5/-; yi nga yeldla 10/-. Va nga humesa ni xuka (nkumba) ra manana ni jazi ra tatana. Loko va swi xavile, va nga swi humesa swi ri swona; kambe loko va lava ku humesa yi ri mali na swona va nga swi endlisa xisweswo.

Loko swi herile i vakonwana, VA NYIKIWA NSATI WA VONA;

(2) Ndlala yinwana hi leswaku loko vanhu va vutile, va humesile tipondzo timberhi^x a kwala (ku boha kwala) swi to yima nkarhinyana. Vakonwana va nga ha tsundzuxa kambe leswaku ha ta, (hi ta e ku lovoleni). Kumbe ku nga tlhela ku tsundzuxa valovoleriwa leswaku vakonwana va ta e ku lovoleni (Tanani mi ta lovola). Mitirho hikwayo yi ta tirhisiwa tani hi ku sunguleni.

Ku tsundzuxa vatswari.

Jaha hi rona le'ri fanelaka ku vulavurisa enwhanyana. Kambe leswi yi nga fanelo swinene hi loko mhaka hikwayo yi lulamisiwa hi vatswari; kambe hambu jaha ri lo na vona wanwhwana ro ya byela vatswari va va vona va lulamisaka etimhaka swa ha lulamile.

Loko nwana a kurile a lava ku teka kasi tata'wa yena

u hlwela ku nwi tekisa yena wa swi kota ku komba m'ehleketo ya yena e ka tata'wa yena. Loko a swi vona swi fanela u to lulamisa emhaka va lava nwhanyana. Loko kumbe a sola a pima leswaku nwana wa ha ri ntsanana u ta swi sola. Kambe a nga swi siyi kwalaho, u ta fanela ku tsundzux na ni va ndyangu e henhla ka mhaka leyi, va vona lexi va nga xi endlaka. Ha kanyingi swi edleka hilaha nwana a tsundzuxaka ha kona, hikuva loko vo sola va ta salela ku tilaya mundzuku loko va vona hi n nandzu a onhile. A va nga ha swi koti ku nwi sola hikuva u ta va a va byerile.

Nhwanyana a swi endleki leswaku a tsundzuxa vatswari leswaku u rhandza ku tekiwa hikuva a hi yena loyi a vulavurisaka, kambe wa vulavurisiwa.

Laha wansati a nga ni fanelo ya ku vula sweswo hi loko a famba a lava xuma. Yoloye u ni fanelo ya ku tsendzeleka a famba a ku: TI DYELA KWIHI?

Ku vuta ka masiku lawa ku tele hikuva ku hlangene xilungu ni xintima, na tona tinxaka ta vanhu ti tele ngopfu, kutani ko welaweriwa. Hambi swi ri tano loko jaha ri vonile wanhwana ri tsundzuxile vatswari, ku to laviwa NTSUMI. (mizinyongwa; xivaga). Ntsumi hi yona yi nga ta yisa etimhaka e ka lava mi tekelanaka na vona. Tata'wa munhu a nga swi koti ku ya hi yexe. Ku fanela ku va ni muyima-xikarhi. Hi leswaku ku ta va ni vumbhoni ni mundzuku. Hi yona mhaka le'yi endlaka leswaku ku va na na Nwa-tindlela (Maditsela).

Ku vuta i ku boha kwala. Ku vitiwa hi tipondzo timbirhi. Tipondzo leti hi kona ku nyanisa ka jaha leswaku ndza ku rhandza wena nhwanyana. Loko jaha ri hundzuka ri vona kunwana ri ta lova xuma;lexi; kasi loko ku hundzuka loyi wanhwanyana xuma xi ta fanela eku tlhela. Hi tlhelo ra ku vuta hambu ku laviwa entsumi (Nwa-tindlela) hi leswaku vumbhoni byi ta va kona mundzuku timhaka ti onhakaka. Va ndyangu va swi kota ku rhuma wa ndyangu. Ku nga rhumiwa hosi ya tata'wa munhu, kumbe ndzisana ya tata'wa munhu; kumbe ku nga rhumiwa kokwa'wa munhu

hilaha vanhu va swi rhandzaka ha kona. A swi bohi.

Loko ku vutiwile jaha ni nxangwana va ya e vukweni. Va amukeriwile. Va rhurheriwa yindlu yinwe ni vanhwanyana. Loko va xwile mafikwanyana va ta tlhelela e kaya.

Ku vuta vanhwanyana vo tala hi nkarhi wunwe a swi endleki; munhu a nga ka a nga swi endlil. Le'xi vanwana va xi endlaka hi ku vulavurisa vanhwanyana vo tala hinkarhi wu ri wunwe. Vanhu la'vo tano a va swi endleli ku ta va teka hikwavo; ko va ku bomba xijaha xa ximatsi. A swi endlili hi vanhu vo tala.

Ntsumi; (Mazinyongo; Maditsela (i rito le'ri humaka e ka ririmi ra Sesutho, na swona hi ra khale) Xivaga (na rona i rito ra Sesutho) Timhaka ta ku vuta loku ti tivisiwile hi nkarhi. Loko vakonwana va fikile, vandyangu va ta hlengeletana, kutani va rhuma ntsumi ya vona eku tivisa e vakonwana leswaku va ka Mani (vavuteriwa) va ri va hlangene. Hi leswaku kwalaho va tlhontlha timhaka. Loko ntsumi yi vurile sweewo yi to suka yi famba; Vavuti na vona va to rhuma entsumi ya vona. Na yona/ta fika yi ku: Va ka Mani (vavuti) va ri va vonile ntombi e ndyangwini lowu, a nga Mani; va nwi vula hi vito. Va ri va kombela ritswalo; (ku tswalana). U vulavula hi ku humesa tipondzo timbirhi. A suka a famba. Vavuteriwa va ta sala va vitana nwana wa vona. Va ta nwi vutisa loko a va tiva, ni loko a ku i vukati bya yena; ni loko va nga amukele xuma lexi. Loko a ku amukelani ndzi va rhandzile swi ta va swi herile, i vakonwana, va amukeriwile. Tipondzo timbirhi to vuta hi tona le'ti nga vekiwa hi Huvo, vanwana manguva lawa va humesa tinharhu; kambe a hi nawu. Loko byi tshuka byi fa evukati, pondzo leyi yi ta love hikuva Huvo a yi yi tivi.

Vanhwanyana va ya e vukatini. Va ya kandziya ekaya. Vaya na nkulukumba, a ya va vika, a tlhela. Va rhwela tlvaveriwa byalwa. Va ta ~~xxxxxx~~ mbuti. Loko timbita ti muka ti nga tlherisiwe hi pondzo ni laha munhu a swi kotaka ha kona.

Loko munhu a ri nkumaswakwe u ta humesa le'xikulu. Kwalaho swirhwala a swi nga tlheri, swi ta tala ngopfu. Va to ntse-ntse, vo hi fikile. Hi tile ku ta tlangela leswiya mi nga hi tamerisa. Loko mi nwa byalwa lebyo, mi ta rhandza eku tsakisa kambe. Va ta suka ni le'xikulu kambe. Na xona xolexo xi ta ta nkhenywa loko nkarhi wa xona wu fikile. Loko munhu a nga endlanga le'swi va tsakisaka, va to tsemaenhlampfu va chuveka. A va nga ha vuyi, kumbe a va nga ha tali ku ta hikuva hi le vumbyaneni.

Vukati bya swi kota ku fa ni loko swilo leswo swi endlwile. Loko jaha ro tshuka ri nga ha nwi lavi loyi wanhwana vukati byi to fa kambe xuma lexi xa Rivuto a xi nga ha tlheri, hikuva hi loyi wajaha a dlayaka evukati. Tindlela ti tele leti jaha ri nga dlayaka vukati ha tona. Kumbe u yenge hi wunwana, kumbe u fambile a ya titehamela e matikweni, a nga ha vuyi laha kaya.

Na yena nhwanyana loko o tshuka a ku a nga ha nwi lavi lo'wajaha byi to fa evukati; kwalaho na kona xuma xa Rivuto xi fanele eku tlhela hikuva ku dlaya nhwanyana e vukati lebyi.

Loko ku fa ka VUKATI ku humelerisiwa hi rifu na kona timhaka ti to tihlamusela ha toxo. Loko ku fa lo'wanhwanyana, kasi va rikwavo va byi twisisea evukati lebyi, va nga endla leswaku va va ko ba wunwana nhwanyana. Kwalaho timhaka ti ta ya e mahlweni tani hi loko ngi a ku humelelanga nchumu. Loko ku ri hava wunwana xuma xi fanele ku tlhela. Loko ku fa jaha xuma xi fanela ku tlhela.

NDZIMANA YA 3.

NDZOVOLQ.

Tinxaka ta malovolele:Leswi hi ku
lovoriwaka ha swona.

Ku lovola swi kona siku rinwana ni rinwana. Loko vanhu va kumile entombhi (nhwana) va va va vuta; va nga lovola xikanwe hilaha va swi lavaka ha kona. Na swona loko va lava ku hiwela va nga swi hlwerisa. Kambe na vona vatekeriwa (valovoleriwa) ~~xxxkaxxxx~~ va nga endla byalwa va vitana vakonwana leswaku va ta ta lovola.

Ku lovola hi timbuti ni tinyimpfu a swi kona hi Xitsonga. Loko munhu a ri na swona swuma swa muxaka wolowo a nga swi hundzuluxa swi va tihomu, kutani a swi heleketa. Vakonwana va nga ka va nga pfumeri ku amukela e timbuti kumbe tinyimpfu.

SWIKOMU.

Swikomu a ku tekiwa hi swona e mikarhini ya khale. Nhlayo ya swikomu a yi hambana. Ntlhanu wa makume a ya endla etsengo. Na kona ku tlula kw'laho a swi endleka. Leswi a swi ri swo ya lovola munhu, swi nga ri swo dyiwa; loko ku humile ntlhanu wa makume ku ya lovola Nwa-Mani, loko xuma lexi xi hundzela e mahlweni ku teka wansati, a xi nga siyiwi kumbe ku pamburiwa, xi fanele ku hundza hikwaxo xi ya teka musivi wa loyi a sukeke laha ndyangu. Loko va tshuka va xi siyetile va ta ya kuma marito. Leswi xuma le'xi nga lovola Nwa-Mani hi xi tivaka ya nga makume yo karhi xi kwihi? Xi laveka hikwaxo hikuva vanhu a va tlulani. Xuma xa yindlu xi famba xi tele xi nga hunguriwanga.

Swikomu leswi a swi tekanga nkarhi swi hatlile ku huvuka, swi endla leswaku la'va nga lovorwa hi swikomu va laviwa tihomu kumbe mali.

Kambe RIPANDZE a ri ri RIPANDZE (ntsango wo karhi) ra swikomu. Swakudya hi nkarhi wa ndlala na swona wa endla NDZOVOLO. La'va nga ni dlala va swi kota ku ta kombela e ka la'va nga ni swakudya ni ku komba m'ehleketo ya vona. Va ka Mani - Muti wa lova hi ndlala, hi hanyiseni, loko hi ponile, wansati hi loyi. Loko ndlala yi khomelele ngopfu, yi lehisile e mikarhi, swi ko swi fika laha swi vonakaka swinene leswaku swi riheka ntsena hi ku tswalana, vanhu lava va to tekelana. Lovola nwananga a nga heli va ta tama va ri karhi va ha dya.

Loko ndlala yi ngalehisanga nkarhi, vakonwana va nga engetela hi xuma.

SM.

K24/11

TIMHONDZO TA NDLOPFU.

Ndzovolo leyi yi tile ni vaxavi ni vaxavisi. Vaxavisi lava a va ri vamatiko. Vona a va tiva enkoaka wa timhondzo ta ndlopfu. Hi tlhelo ra ku lovola a ku nga humesiwi rimhondzo kumbe timhondzo ta ndlopfu. Timhondzo leti a to petiwa (xavisiwa) kutani loko ku kumiwile xuma xa kona xi va xona xuma lexi, xi lovolaka. Rimhondzo ra ndlopfu a ri kuma xuma xo tala ngopfu. Xuma lexi a xi tekiwa xi ya lovola. A swi nga ka'sw'endla timhondzo, rimhondzo rinwe a ri ringana.

TIHOMU.

Tihomu hi tona leti a ti lovola ni khale. Tipondzo i ta manguva lawa ya Xilungu. Ntsengo wa tihomu a ku tala khume ni ntlhanu wa tihomu. Hikokwalaho ka ku nonanhwa ka swilo e mikarhini ya le ndzhaku. Huvo ya ka Nkuna (Hosi Mohlaba) yi hunguta. Swi nononhwile e ka vanhu ku twisisa eku tirhisa nawu lo'wuntswha lowu. Tihomu a ku vekiwile ntlhanu na tinharhu. Hi leswaku ntsengo a wu ri mune wa makume ya tipondzo. Hikokwalaho ka ku nononwaha ka ku wu tirhisa swi endlile leswaku ku yimiwa e ka khume ra tihomu na homu yinwe. Hi leswaku ntlhanu wa makume ya tipondzo ni ntlhanu. (£55.0.0) Kutani sweswi NDZOVULO haleno ka Nkuna yi yimisiwe xisweswo. Loko va ku munhu u hetile eku lovola hi loko a fikile kwala ka mamakume walawo. Loko a nga si fika kona, hambi swi endlekile leswaku a hlomisa, swi ta va kona leswaku a nga si heta. Loko a nga hetisi, ku ta ku loko nwana wa yena a lovorwa vakonwana va ta ta pambula kona leti a ti nwi salele.

Tihomu leti ku lovorwaka ha tona ti fanele ku hlangana-hlangana, hi leswaku ku fanela ku va na tintsele ni mathokazi ni swinkuzana. Loko vanhu va ri la'va ehleketaka, la'va tivaka leswaku va endla yini, va ta tata tihomu ta xisati ta xinuna ti nga vi tingani. Sweswo swi ta sivele eswivulavula, hikuva loko ku tekiwa ewansati hi leswaku a ta ta andzisa emuti hi ku veleka evana. Loko vanhu va tata eswinkuzana hi leswaku nwana wa vona a va lavi leswaku a ta ta kurisa muti

lowu a taka ka wona. Hikokwalaho a hi vanhu vanene la'vo tano. Vanhu vanene, la'va dyaka va fihlula va tiehleketata va ri vona va nga byeriwanga hi munhu. Loko va ti hlawurile tihomu leti wa fanelaka ku ya lovola ha tona a ku nga vi ni loyi a nga ta sola; hikwaswo swi ta va swi endliwile swinene. Vaamukeri va xuma va ta xi amukela hi ku khensa.

Tinyiko ni mihivani le'yi fambaka na tona: Ku ni nkhave wo byisa ha wona. Ku ni mukwana wo yevula ha wona loko homu yi tshuka yi fa. Ku ni xihloka xo biya tshanga ha xona. Swilo leswo hikwaswo swi famba ni xuma lexi.

Nhlamuseelo ku engetela le'swi vuriweke swa loko va ya e ku lovoleni Ntsumi hi yena emukhomi wa Xuma loko ku yiwa e ku lovoleni. Loko rito ri fikile le'ri humaka e ka vatswari va nhwanyana, le'ri nge vakonwana a va te e ku lovoleni, va ta lava la'va fanelaka ku famba, la'va heleketaka entsumi. E xikarhi ka vona ku ni vatukulu.

Vatukulu lava ku vuriwa evini va XUMA.

Loko ku ri kusuhi laha ku yaka ku ya lovorwa kona, vo na hlengeletana va fambisi va XUMA lexi (Tata wa jaha ni vamakwavo ni varikwavo ni la'va nga ta famba,) tata wa kona (wa jaha) u to humesa eXUMA, xi hlayiwa va xi vona hikwavo.

Loko va ri la'va hetaka xikanwe va ta hlaya entlhanu wa makume ni ntlhanu wa tipondzo £55.0.0. Hikwavo la'va nga kwalaho va to nkhenisa xikanwe. Kutani va to ya e mahlweni ni timhaka. Vanwana va andlalela XUMA hi 5/-, Kasi vanwana, tani hi va le Ntseindza, va lava ku andlaleriwa hi nturhu (duku) lowu va nge inkhomo wa manana. Kwala munhu u ta humesa le'swi tlulaka 5/-. Swi nga endla 10/- kumbe 15/- kumbe epondzo (£1). Ndzhaku va ta enghenisa e ya timfuku. Mfuku ya ma manana yi ta famba ni 10/-, kasi ya tatana yona yi ta famba ni 5/-.

Ku fanela eku enghena ntlhanu (£-5/-) wu funungula

embita. Kambe ku fanele eku enghena 5/- ya ndzhwalo wa jaha. Ndzhwalo lowu loyi a nga ta wu rhwala o to fika a tshamisa na wona; hi ku swi tiva va to ta xikanwe ni 5/- va ta nwi rhula, va ya veka.

Masuku loko ku twananiwile hi swilo leswi va ta suka va famba. Va ta fika va losa. Losa hi xanchumu; va nga pambula homu yinwana va losa ha yona. Swi to vuriwa hi nomo madyambu lawa, timhaka ti ta va mundzuku. Va ta amukeriwa varhurheriwa. Ni mixo va ta hlengeletana valovoleriwa va ku: Vonsakani va ka Mani (va vula hi xivongo xa vona). Va ta suka va famba NTSUMI ni wunwana va ya laha ku nga ta va ku hlengeletene evini va nhloko. Va ta fika va humesa XUMA lexi. Va ta xi hlaya £55.0.0. Va ta veka timfuku timbirhi ya manana va ya veka 10/- e henhla; ya tatana va ta veka 5/- e henhla. Va ta andlalela lexi va nga ta va va khomile xona; hambu nturhu, hambu 5/-. Loko va hetile sweswo va to suka va famba; va tlhelela kwale ndlwini leyi va nga va rhurhela ka yona. Va ta sala va koxa vona vini, va ri karhi va ku: Va lovorile va ka Mani. A mi va voni vanhu; loko va ku va endla xanchumu va ngo endla. Hi nga ha vula yini; va sivile ku vulavula hikwako; va hetile, mo va nyika ensati wa vona.

E-e a va hetanga hikwaswo; maxuka mambirhi ya manana ma kwihhi? Jazi ra tatana rona ri kwihhi? A hi mhaka yikulu leyi. A hi ri va ngo nyikiwa ensati wa vona. Leswo hikwaswo va to byeriwa leswaku swa laveka.

Va to rhuma entsumi ya vona yi heleketa etimhaka. Vatekeriwa va ta ku: Va ka Mani, hi tlangirile ngopfu; mi kombisile leswaku kunene ma wu lava endyangu lowu. A ku na munhu loyi a nga bisanaka huwa na nwina. Xa kona hi lava Maxuka mambirhi ya manana; hi lava eJazi ra tatana.
ENSATI WA NWINA HI YOLOYE. HI MI NYIKILE.

Ku hlamula ka swona hi vateki va to ba NKULUNGWANA. Mikarhi hikwayo leyi a ku lo ntsee. Nkulungwana wu pfulerile.

Vateki va to ba swivuu-vuu. Vatukulu va ta huma va languta-languta loko va vona ehuku le'yi nga ta va tsakisa va to hlongoriaa va khoma va dlaya va sweka. A va na leswaku i huku ya mani. Milandzu yi to va ya vatekeriwa loko va tshuka va khomile huku le'yi nga riki ya laha ndyangu.

Va ta tilavela mapa va sweka va dya. Loko va vona vuputsu kumbe byalwa k'elomu tindlwini va to tshuka va ta nwa. A ku na loyi a nga va hlamulaka, swi tiviwa hi hikwavo leswaku i nkarhi wa vona eku endla sweswo.

Ku ta suka ku ciniwa. Muchongolo, mujato, ni swinwana leswi swi nga e ndleleni ya ku tsaka. Vatekeriwa va ta humesa erhondzolo, mbuti (hi rona erisiva ra Majaha.)

Va lerile. Loko yi lulamile nyama leyi va ta dya leyi va dyaka, va lawula vini va muti hi voko. Va siya nenge wa muteki hikuva yena u ta sala e vukweni; u ta sala a dya wona. Nhloko yi nga dyiwa hi vavanuna la'va nga ya e ku lovoleni.

Le'yi nga vuya laha kaya ku to averiwa vona vavasati la va a va yile e ku lovoleni. Ridzimo ri nga dyiwa hi vavanuna.

RIDZIMO.

Nyama leyi ya RIDZIMO a yi swekiwi, yo fomisiwa ku oxa ka yona. Ridzimo leri ri khoma exivindzi, mbilu, ni yinswo. Loko ri nga ri kona eridzimo leri vanhu va poxisiwa, swi nga ko swi lava emiriho; Ku vuriwa leswaku xifuwo lexi a va nga tlhavelanga, hina.

E ka nyama le'yi nga vuya laha kaya ku ni khondzo ra manana wa jaha: ku ni nyimba ya manana wa manana wa jaha. Hi leswaku i ya kokwana wa jaha loyi a nga veleka manana wa jaha. Loko va hlayile hala ka kokwa wa kona va ta xekelana yona nyimba leyi. Na kona laha ka va manana wa jaha loko va hlayile (loko va tele) va ta xekelana yona enyimba leyi.

Dzovo ri ta tirhisiwa hilaha va nga ta swi rhandza ha kona. Ndzhaku ka leswo hikwaswo va hangalaka va tiyela e makaya ka vona. Jaha ri ta sala ri heta eviki kwale vukweni, masuku a tivuyela kaya.

Na vona vatekeriwa lava va ta sala va lunghisa leswaku lo'wanhwanyana a heleketiwa le Vukatini. Swi ta vuriwa leswaku i ku heleketa eNDZHWALO (tinguvu ta jaha).

Ndzhwalo lowu wa ha fana ni xitshatshana lexi va nga ya na xona, va fika va tsuva na xona, xi ko xi rhuriwa hi 5/- na kona sweswi "Bag" leyi, (Ndzhwalo) loyi a yi rhwaleke u to fika a tsuva na yona, va ko va ta ta yi rhula hi yona mali leyi ya 5/-; hi leswaku mali leyi yi tlhela yi vuya laha yi nga sika kona.

Vanhwanyana lava va fanele eku korhoka (tirha). Loko va fanele ekutlhokola mavele va lava 1/- leswaku va ta phuphutela mavele lawa leswaku ma nga ti endla vukhafa-khafa loko ma twa mifi. Nwini wa vukati u ta tifunengeta leswaku a ta aluriwa. Loko a nyikiwile xanchumu u ta kota eku funungula nguvu leyi leswaku a ta veniwa. Na loko va ya e matini va to na vuya na wona, vo fika vo na wona dzedzengwa. (yima). Kwalaho na kambe va lava xanchumu leswaku va ta rhula makhuwana lawa.

Loko va ya e ku rhoteleni ka tihunyi i lumba, va to na vuya na tona vo fika vo dzedzengwa; va lava xo va rhula etihunyi leti. Loko va tisa mati yo hlamba ni mpundzu, mati lawa va nga kufumeta ma sika xirhami na kona va lave xanchumu.

Sweswi la'va nga va tisa va nga vakulukumba (vavasati) va tlherile, ko sala ku endla vona vanhwanyana swilo leswi hikwaso.

TINYIKO LETI HIKWATO I TA VONA VANHWANYANA.

Vavasati vona va le kaya sweswi va vile va vikile hikwaswo leswi va nga ya swi kuma kwale vukatini bya nwana wa vona. Loko ma ri mafundza ya le vanhwini kumbe swi nga va khorwisanga, ku ri vumbyaneni hikwaswo swi vile swi twakele le kava.

R'endzo leri ri nga va ri vitanile swirhwala kumbe ri swi siverile. Ku vitana ka swirhwala hiloko leswi va nga endleriwa swona swi va tsakisile; mundzuku swi ta va koka ku ya nkhenza; loko va ya tsakiswa hi makhomele ya vona loko va tile e ku tlangeleni, va ha to engeta va ta e ku nkheneni. Kasi loko vo tlhela va nga tsakisiwanga hi maendlela ya kona, a va nga ha swi tsundzuki ku tlhelela kona.

Na vona vanhwanyana va ta tshamisa masiku la'ma ringanaka viki, na vona va tlhela va timukela e kaya ka vona.

Kwala ku yima ka ndyangu ka hlaya. Hi leswaku_loko munhu a ri nkumaswakwe, kutani enwana wa yena a ya kandziya e vukutini vafeleketi va yena va ta famba va tikiwa swinene. Loko va ri varhwari va byalwa byi nga tlhaveriwa ehomu, hikuva byi ra ta byi tele ngopfu. Ku tlhaviwa mbuti loko maphapha ya kona ma ringana swona.

Loko na swona va ri lava swi nga endlekiki ku rhwala byalwa, va ta rhwala timbewu ta tinxaka-xaka le'ti heleketaka emapa. Swilo leswi na swona hi ku tala ku swona swi nga ka swi nga tlhaveriwi mbuti; Swi kotiwa hi/mu.^{ho}

Madyambu lawa va fikaka ha wona va etlela, ro na xa vo nyikiwa mavele va tlhokola va sweka tihove.

Kambe va-nkumaswavo a va andzanga e tikweni, ku andzile swisiwana. Hikokwalaho ku tala ku tlhaviwa yona embuti. Na kona lahaya ka leswaku ku ni mambirhi ya manana, a hi le'swi endliwaka hi vanhu hikwavo; e ka vanhu ko humesiwa XUKA rinwe ra manana. Tindlela timbirhi ta ku lovola (tihomu ta mafondzo ni Xuma xa mali) loko ti endliwile ka ha ta va ni minwa na mihivana.

Leswi a va yile eku lovoleni majaha va tlhaveriwile RIEIVA ra vona. Ku tani loko va tlherile va buyile haleno kaya, va siyile timfuku ta fole. Tona ti fanele ku heleketiwa hi XIRHWALA. Nkarhini lowu vanhwanyana va ta ta tlhaveriwa RIEIVA ra vona.

Va fikile va teuva (hlunama), hi leswaku munhu loyi a a rhwele "BAG" a nga yi rhulanga, u/fika ~~maxhona~~^{lo} a tshamisa na

yona; va nwi rhurile yona hi 5/-; sweswi na vona loko va fika na yona va ta teuva (hlunama), na ka vona yi ta rhuriwa hi vona ntlhanu wa macheleni 5/-.

Risiva leri loko ri tlhaviwile, voko i ra vini va muti; nenge i wa mapha loko ri ri RISIVA ra vona; kasi loko ri ri RISIVA ra vanhwanyana na kona vini va muti va ta huma ni voko, na vona vanhwanyana va huma ni nenge. Nyama hikwayo hi swirho swa yona yi ya kaya; vafeleketi hi vona va rhwalaka swilo s leswi.

Loko va dyile le'yi diywaka, va nga eneri hi ku tala, va nga dya ni nhloko; kambe va ta fanele ku siya RIDZIMO nyama le'yi nga tlhomiwa e rinhini (xivindzi, yinswo, niswinwana). Hi yona leyi ku yaka ku ya vikiwa ha yona loko ku ya fikiwa e kaya. Hi xona XIVIKO.

BYALWA BYA MASONDZO.

Ku ta fanela ku engiwa byalwa le'byi vitaniwaka bya masondzo. Xi ta lovekiwa comela. Byi ta vandzekerwa, byi swekiwa ni ku rhwariwa byi ya hlantwa masondzo ya tihomu leti ku nga lovorwa ha tona. DZIVAMISOKO i nhweti leyi ku naka mpfula le'yikulu, le'yi kukulaka makanyi ni ku dlela maseko (mimpfutla) leyi a ku fambiwa ha yona loko ka ha rholeriwa emakanyi. Loko makanyi ma herile, ku na yona mpfula leyi ku kukula hikwaswo le'swo nunhwa swa makanyi; ku pfuxa byanyi le'byi a byi tshoveleriwile hi milenge ya vanhu loko va ri karhi va famba va lava (RHOLA) makanyi yo rhumbula vukanyi. Na swona loko NGOMA (SUNGI) yi herile, va hisile sungi, ku na mpfula leyi va nge yi kukula nkuma wa mindzilo leyi a yi tshiveriwa kwale, SUNGINI. Hikokwalaho loko tihomu ti lovorile, ku fanele ku ya byalwa le'byi seletelaka lomu ti nga kandziya kona.

Maphapha lawa a ma rhwele byalwa lebyi ma ta hakeleriwa pondzo 20/-. Swona swi vuriwa eku faya maphapha.

SM.

"BAG" (KIT)

Ku tsariwile rito leri ra "BAG" kwala henhla. Rito leri i ra Xilungu; (Xinghezi). Ri vula ndzhwalo wa tinguvu, maxuku ni hikwaswo leswi a nga swi longa loyi wajaha loko a ta laha VUKWENI.

A hi mhala le'yintswai ya khale; ku lo hundzuka mavito ntsena.

Ekhale loko majahava tlherile, a ku sala ku lunghisiwa le ka vanhwanyana; byi vandzekerwa, byi swekiwa, byi heleketa TIMFUKU; a ku nga heleketiwi "Bag" kambe a ku heleketiwa etimfuku.

Byalwa hi xona xifundzo le'xikulukumba e ka Machangana (Vatsonga). Loko munhu a nga endlanga byalwa hi tlhelo ra mpfuwa wihi ni wihi, a swi nga nkhenseki ni switsanana. Xilo hambu xi nga ri xikulu, loko munhu a xi endlele nkungu wa byalwa a swi dzuniseka ngopfu; ni namuntlha swa ha ri tano;

Mabyalwa lawa mambirhi lawa, ku fana ni manwana hi ku lanzelelana ka sw'endlo swa kona swi vuriwa ku tlangela (nkhensa). Bya MASONDZO byi tlangela etihomu (ntsengo); bya timfuku byi tlangela (nkhensa) fole ni xuma lexi a xi heleketile timfuku leti. Nkarhi wunwana ni wunwana maphapha la'ma tisaka swirhwala leswi ma fanela ku FAYIWA (ku humeseriwa xilo xo nkhensa ha xona).

Hi Xichangana khale ku nga si nghena xilungu ngopfu mihivani le'minyingi a yi nga endlwi.

Leswi a swi ri ni ku aluriwa (laha a ku ri ni fanelo ya tinyiko) hi loko vanhwanyana va yile le ka vaJaha. Loko va fanela ku tshamisa e sangweni ya fanele ku tshamisisiwa hi xialulo 1/-; loko va fanele ku dya swakudya swa laha kaya ka vaJaha va fanele ku dyisiwa hi Xialulo 2/-. Masiku lava swi tluleterile ngopfu hikokwalaho ka ku hlangana-hlangana, ka tinxaka ta vanhu, ku tani na vona Vatsonga va tekele swona.

Ndzovolo ya manguva lawa.

NDZOVOLLO ya manguva lawa hi tona e tihomu; na yona e mali. Mali leyi ta ha ri tona etihomu. Homu i ntlhanu wa tloondzo,

Loko munhu a yisa ntlhanu wa makume ni ntlhanu wa tipondzo, u yisa na yona e mihivani leyi. Ku ni timfuku timbirhi ta fole. Yinwana i ya manana; yona yi hoxiwa 10/- e ndzeni. Yinwana i ya tatana, yona yi hoxiwa 5/- e ndzeni. Ku ni 5/- yo andlalela xuma loko xi hlayiwa. Haleno ka Nkuna NDZOVULO (xuma le'xi ringanaka ku teka nhloko ya munhu) yi vekiwile hi HUVO (Hosi Mohlaba.

Kutisiwa ka ndzovolo.

Ku tisiwa ka Ndzovolo. Ku tivisiwa vakonwana (laha vanhu va tekaka kona) leswaku ku tiwa e ku lovoleni. Vona va ta tilungisa. Ku tilungisa ku nga ku sweka byalwa lebyi vakonwana va nga ta ta nwa byona. Loko lavo va tivisiwile, ku ta rhambiwa vanhu la'va nga ta heleketa xuma lexi. Va rhambiwa hi vunyingi, vavanuna ni vavasati. Vanhu lava va famba ni mufambisi wa timhaka (nteumi.

Loko va fikile va ta yimela rito le'ri humaka e ka vakonwana, le'ri va byelaka leswaku sweswi vakonwana va hlangene, va nga vula emhaka ya vona. Ku ta suka entsumi, ni wunwana va tisa xuma laha vatekeriwa va hlengetaneke kona. Va ta fika va humesa xuma lexi va nga ta na kona. Loko wu rinteengo lo'wu heleleke, va ku wu moo tipondzo. Va vekela mfuku ya manana ni 10/- ya yona. Va vekela ya tatana ni 5/- ya yona. Va vekela ni 5/- yo andlalela xuma. Kutani va ku hi leswi hi vulaka hi swona leswaku hi lava nwana wa nwina. Hi kombela emati. Loko yi humile yi ri 55 wa tipondzo, vakonwana va nge he koti ku hlamula ^{nchumu} ~~hlemu~~ loko ku nga ri ku va nyika ensati wa vona. Loko va famba na yena kumbe va swi lavisa swinwana swi ta ^{tibya} ~~xiy~~ hi vona. Loko ku ri ni mhaka yinwana le'yi hingakanyeke leswaku va nga swi koti ku hlomisa va ta va komba yona. Va ta twanana loko kunene yi ri mhaka ya xiviri. Loko vo lava ku va khomelela va to ala hikuva xuma va humesile. Loko ka ha ri ni swinwana le'zwi seleke, leswi va vilelaka, ha swona, va to va byela. Ha va nkhenza va ka Mani. Kunene

SM.

swa va vava, va tikombisile, a mi swi voni loko va ku vanhu va lava ku tekelana ni vanhu. Hi nga nkhensa hi nkhenisile; ha ha vilela nkumba wa manana ni jazi ra tatana. Ha ha vilela leswi manana a nga humiki endlwini. Loko va tile va lulamile va to humesa epondzo; va ku manana a a humele e handle, loko nkumba kumbe mikumba va nga lulamisanga va ta ku; hi swi twile, ha ha ta tlhela hi le ndzhaku hi ya vika e timhaka leti, hi ta ta mi hlamusa.

Loko ti ri tihomu ta masondzo tona ti ta ti ri karhi ti byisiwa hi masha. Ti ta fika ti vikiwa. Va ta ta va ta ta ti vona ni ku ti hlaya. Ti fanele ku va ti ri tihomu tinene, ti hetisekile, ku nga ri na yo lamala. Loko ku ri ni mhulu yi fanele ku mirisiwa etimhondzo kwalaho. Loko ku ri ni le'yo lamala va to yi tlherisa hikuva enwana wa vona a nga lamalanga. Timhondzo ti mirisiwa hi 5/- kumbe 10/- hilaha va nga ta phumelelana ha kona, a swi tluri kwalaho. Loko swa tihomu swi lulamile, ku ta laveka mukwana, nkhavi, xihloka xo tsema etshanga. 1/-, 2/- na 5/- kutani vanhu va ta phyuphya. Va ta rhurheriwa vakonwana, va nyikiwa swakudya. I nkhuvu ka dyiwa ka nwiwa, ka ciniwa, ka tsakiwa.

Mkarhi wunwana etihomu to lovola vo ti tisa hi nomu. Ti ta ya voniwa. Loko va ri la'va chivirikaka va rhumela munhu xikanwe a ya ti vona. Loko a ti vonile, u ta tlherisa mahungu hilaha a nga ama kuma ha kona. Leswi loyi a nga fambiki a ri swakwe, a nga ni vanwana vavonisi va yena (timbhoni) va ta vulavula va kombana etimhaka. Ntsumi yona a yi sali, hi yena nwini wa ndlela (maditsela) Xuma a xi hlayisiwi e ndlwini Hi leswaku loko munhu a veka xuma e ndlwini, nkarhi wunwana loko a khomiwa hi milandzu a nga teka a xi tirhisa a ku u ta xi siva kae hi makumu a a nga he swi koti ku siva. Ndlela le'yinene yo hlayisa xuma i ku xi hundzisa xi ya teka wansati wa yindlu ya xona. Loko xi humile ti ri tipondzo la'vo tlhariha va ringeta ku xava etihomu, va ti andzisa. Loko ti va kata

ti ta velekelana ti tala ku tlula entsengo; kwalaho hambu va nga pambula xinwana va tipfuna ha xona ntsengo wona wu ta sala wu tele hilaha swi faneleke ha kona.

Loyi a humesaka xuma ku lovota enwana i tala'wa muni. I fanelo ya tata'wa munhu ku humesa xuma a lovota enwana wa yena. Munhu loyi a nga na vana va vanhwanyana va hlayile, xuma xa lo'wo rhanga i xa tata wa kona. Xuma xa la'vanwana u ta xi nyika vana va yena hi ku landzelelana ka vona.

Kambe loko a nga ri na vana vo tala va xisati, yena mukhalabye a nga teki nchumu, xuma hikwaxo u fanela ku xi nyika vana va yena va teka hi xona. Xuma xa makwavo e ka nwana wa xinuna i fanelo. Loko wangsati a xix tivula mufana a tlhandlameta hi nhwanyana, a tlhandlameta hi mufana, ku ta nhwanyana sweswo-sweswo, va ri nsati loyi evana va yena wa va tekisa.

Loko ku ri hava xuma xa vana, tatana wo humesa xa yena lovota enwana hi xona.

Loko na yena mukhalabye a nga ri na nchumu, o va munhu sweswi a famba-fambaka, vamakwavo va swi kota eku nwi pfuna.

Xumi xi nga va kona e ka ndzicane ya tatana, yena a nga pfuna ha xona, kumbe xi nga va e ka hosi ya tatana, na yena a nga pfuna hilaha a swi kotaka ha kona. Xuma lexi a xo huma ntsena, xi fambela makumu, e-e, xi langutela ku ta tlherisiwa siku rinwana. Vamakwavo lava va ni vana va vona la'va lavaka eku lovotiwa; hikokwalaho exuma lexi i ku pfuna hi wona enkarhi lowu ntsena, xi ta fanela ku tlhela leswaku vini va xona na vona va ta kuma evasati. Va xi teka va ri karhi va swi tiva leswaku i nandzu.

XIKOMBISO.

MUDUNGAZI ARIBYENI a lovota e nwana wa hosi ya yena HANYANA JULY MARIBYENI. Hikwavo i vanhu va hosi Mohlabu hi Xitsonga. Shilubana. Ku lovola hi xuma xa manana a swi kona ~~hi Xitsonga~~ Xuma xa manana ku hava; hikuva manana xuma xa yena i xa tatana. Loko manana a ri ni homu leyi a nga nyikiwa hi varikwavo,

Loko yi fika laha tshangeni, ra laha vukatini bya yena i homu ya tatana. Loko manana a ri Nanga, a kuma xuma i vun'anga bya yena, a xava tihomu ni timbuti, i swifuwo swa tatana. Kwalaho matihelo hikwawo manana a nga na vito ko twale ta ra/tana. I xuma xa tatana hikwaxo.

Ku ni xuma xa nyuku. Nwana loko ku nga fi na nchumu laha kaya wa titirhela, a kuma swa nyuku wa yena a swi tirhisa eku kuma ensati. Va tele vanhu la'va titirhelaka ku kuma exuma va teka vasati hi xuma xa nyuku.

Swa humelela leswaku vana va munhu va va swisiwana, va nga kumi wo va pfuna. Kwalaho loko va tlharihile va ta pfunana, va kuma xuma xo ringana nteengo, va lovota hosi ya kona. Va ta tlhela va tirha kambe va hlengeleta xi ko xi ringana nteengo kutani va lovota lo'ntsengo.

XIKOMBEISO.

Nwamikombe Nkumba a lovotana ni makwavo Dlayani Nkumba. Va sungula hi hosi ya kona Dlayani va nwi hlengela, loko va hetile va ti rhela xa Nwamikombe.

Xuma le'xi lovoleke enwana xi va xi ya e ka tata'wa kona ntirho wa xona hi ku hundza xi ya teka wansati a vuya laha kaya a ta ta siva ndzhawu le'yi endliweke hi loyi xuma lexi xi teke laha ka ya xi teka yena.

Hilaha hi nga vula ha kona, loko xuma a na xi humile swa humelela siku rinwana leswaku vukati byi onheka.

Byinga onhiwa hi loyi wajaha a tsakisiwile hi mavala ya swimbyanyana kunwana. Kwalaho-ke timhaka ti na yena, u ta lovisa xuma xa yena hikwaxo. Kasi loko ku thala nhwanyana xuma xi fanela ku tlhela hikwaxo.

Loko na swona ku thala ku ri hava, kambe swi endliwile hi rifu ra wunwana wa varhandzani lava, yi ta va yi ri mhaka yinwana.

Vanhu va tswalana hi ku rhandzana ka vana va vona; kambe loko wunwana wa vona a fa; swi vula leswaku ku tswalana koloko ku nga ka ku nga ha yi e mahlweni. Hambi vanhu va

twanana rifu ri ta endla leswaku ku twanana koloko ku hela.

Loko ku tshuka ku file lo'wajaha makwavo wa yena a nga sala a teka nhwana loyi. Loko na swona a ri hava makwavo laha ka mana'wa yena, va nga vulavula ni va tindlu tinwana, va teka, vona va ta sala va swi lulamisa hi xindyangu xa vona. Hikuva loko xuma xi huma e ka yinwana yindlu xi ya e ka yinwana i milandzu. Na swona loko ku nga ri na nchumu (Munhu), swo tshikiwa, kwalaho xuma xi fanele eku tlhela.

Loko ko fa loyi wanhwana, loko kunene vukati va byi rhandzile va tlhela va humesa wunwana wanhwana leswaku vukati ni ku tswalana swi tama swa na ya e mahlweni. Kambe loko va nga swi tsakeri ngopfu mhaka ya kona ni kona^{ku}/tlherisa exuma, swi hatla swi nela.

Hi nga ai tlulela e k'avanyiseni ka 4, ku ni mhakanyana le mhakeni yo VUTA.

1. Dangameno.
2. Mahahla.
3. La'vo jitama hi milenge.

(1) Dangameno ku vuriwa munhu loyi a rhangaka hi meno ya le henhla ma mila. Munhu loyi u ni khombo. Loko u lo lumiwa hi yena a ku holi laha a nga luma kona. Ku kota ka swona hi loko va khwaya meno ya yena, va tshungula ha wona. E ka vanhu la'va akelaneke, va tivanaka, a swi karhati. Leswi va tiviwaka, munhu wa swi kota ku endla leswaku munhu lo'wo tano a nga nwi lumi. (Nyoka yo yi vona a yi lumi munhu).

(2) Mahahla ma yila. Va tala ku dlaya wunwe ku sala wunwe. Na swona loko va nga va varharhu ku ta dlawa vambirhi ku sala wune.

(a) Va ri va chava leswaku vona vatswari va nga ta fa.

Kambe a va vuli leswaku va nga ta fa hikokwalaho ka yini!

(b) Va chava ku hlayisa. Ngopfu leswi a va nga ri vanhu vo tshamiseka hikokwalaho ka mikitsikitei a va nga ti swi kota ku hlayisa vanhu vamberhi hi nkarhi wu ri wunwe.

(c) Na yena manana wa mahahla swa yila e ka yena eku nghena e muvabyini; hi leswaku vuvabyi byi nga va ni khombo.

La'vo jitama hi milenge ku vuriwa lava ku nge loko va velekiwa ku sungula milenge yi huma. Sweswo a swi tali, i xilo le'xi nga ni khombo. Vanhu la'vo tano a va ngheni laha ku nga ni muvabyi; vuvabyi lebyi byi nga vana khombo. Swilo leswi swi fanele ku tshama swi tiviwa.

Wansati ku teka wansati.

Wansati a a swi kota ku teka nsati. Nttho lo'wunkulu lowu a wu endlela vanhu va xisati eXUMA xo kala munhu a swi kota eku teka nsati i VUN'ANGA. Wansati a a tshungula vanhu va nwi hakela, a hlengeleta xuma xi ko xi ringana e u vuyisa nhloko ya munhu e mutini.

Nsati loyi u ta fanela ku laveriwa wanuna loyi a nga ta nwi valekisa vana.

Hi Xitsonga, leswi vana xi nga xuma, vana la'va velekiweke hi xuma xa nsati loyi, i vana va yena, va vitaniwa hi vito ra yena. Va velekiwile hi xuma xa yena.

Ndzima yinwana hi leswaku loko va ri karhi va rima etimbewu ta vona, wansati a a swi kota eku xavisa leswi a swi kumaka kwalomu masinwini, swi xava mali, mbuti, nyimpfu; swi hujdzuluxiwa loko swi ri karhi swi andza, swi ko swi tswala homu. Homu yona yi ta andza, ti tala, ti endla ntsengo, t wu vuyisa ewansati e mutini.

Swa ha ri kona na kona manguva lawa. Hambi swi ri tano a swa ha fani ni khale hikuva e mikarhini le'yi nga hundza a ku langutiwa exuma ntsena, nhwanyana a nga ri na ku tihlawulela tani hi manguva lawa. Khale tata'wa munhu a a swi kota sindzisa enwana VUKATI; maaku lawa nhwanyana u ya laha ku rhandziwaka hi mbilu ya yena.

Na swona nhwanyana wunwana ni wunwana u lava ku va ni ndyangu wa yena. A va ha twisisi ku tekiwa hi wansatikulobye.

SM,

KU SINDZISA KU ENDLA KU RHANDZA KA LA'VAKULU.

Mufana loko a takeriwile nsati a ha ri ntsanana (hi leswaku tata wa yena a bile XUMA a ya nwi lovolela,) loko a kurile a a nga swi koti ku ala ku teka nhwanyana loyi. Loko va nwi komba va ku nsati wa wena, hi loyi; o amukela.

A swi ri tano ni ka nhwanyana; a a ngatilangeri. Loko a lovoriwile a ha ri ntsanana; a ka ku loko a kurile vo nwi komba VUKATI lobyi va nga nwi lunghisela byona hi ku dya XUMA xa vanhu.

Wanuna loyi a tekeke TSHENGWE, loko a fa a ri ni vana va xinuna la'va kuleke; kasi u fa a siya vasati la'vantawha, vana va yena va sala va teka vasati lava. I va mana'wa vona hi nawo; kambe leswi swi nga endlwa hi Xikwembu leswaku mukhalabye loyi a fa, a swi na nandzu loko va sala vana va teka vasati lava.

Muswazi Khumalo a nga teka nsati wa tata'wa yena Munene Khumalo. Na swona loko mukhalabye a fa a nga si hlomisa nwana wa yena u fanele ku sala a ya hlomisa.

Mhaka ya kona hi leswaku loko munhu a teka nsati loyi a a ri wa tata'wa yena, vana lava a nga ta va veleka a hi va va yena. i va tata wa yena. Vana lava i vamakwavu.

Vavasati lava va mufi va nga tekiwa hi makwavu wa mufi. Kambe hi Xitsonga nsati wa ndzhaka va teka a ha hanvelwa. Ha kanyingi wansati u ta ganga vana va nuna wa yena lava a va nwi hlayisa.

Loko munhu a fa a siya nsati, nsati loyi u ta tekiwa hi ndzisana ya yena; hosi ya yena a nga ka a nga nwi teki, swa yila; i NWINGI.

Hi leswaku munhu u teka nsati wa hosi ya yena, a nga ri wa ndzisana. Ndzisana ya munhu u teka nsati wa hosi va yena a velekela hosi va yena evana.

- (1) Wansati loko a te ile nsati hi xuma xa nyuku wa yena, a nwi lavela wanuna wo nwi velekisa evana, VANA lava va ta va va yena;

(2) Kambe loko o na teka wansati o ta nwi nyika nuna wa yena leswaku a nwi velekisa evana, vana lava a va nga vi va yena lo'wansati va ta va vana va nuna wa yena.

Munhu loko a fa a siya nsati, nsati loyi a nga nyikiwa xaka ra yena loyi vuxaka byi nga kusuhi kumbe byi nga kule. Nsati wa mufi wa swi kota ku tekiwa hi (kumbe ku nyikiwa) nwana wa HAHANI wa yena.

Lava swi yilaka ku tekana.

Lava swi yilaka leswaku va tekana hi lava vuxaka bya vona byi nga kusuhi ngopfu. Munhu wa swi kota ku ya teka e ka va kokwa'wa yena (a nga makwa'mana'wa yena wa xinuna;) i mana wa yena u ta e ku nwi anwiseni.] Swa yila ku teka vana va makwa' tatana hikuva i vamakwavo va munhu.] Swa yila ku teka vana va hahani wa munhu, i vamakwavo va munhu.] Kunene loko munhu a teka nwana wa kokwa'wa yena, makwa'mana'wa yena va fanela ku dyisiwa eXIVINDI. Timhaka ta xivindzi ti hlamuseriwile.

Swi kona eku tekelana ni la'vo ka va nga ri maxaka, la'va nga tiviviki swinene. Kwalaho timhaka ta swivongo ta tirha swinene. Ku ni ku chava ka leswaku munhu a nga tshuka a tekile makwavo. Ku teka makwavo swa yila e ka munhu; va nga veleka xilo. Va chava eku veleka vanhu la'vo ka va nga tiyelanga (Mokana), swigono, la'vo ka va talanga e m'ehleketweni ni swinwana ni swinwana.

Na swona ku chaviwa swilo le'swo fana ni mavabyi kukotisa chovela (thuzulu) nhlokonho, kumbe xifafa.

Hikwavo la'va nga ni vuxaka bya le kusuhi swa yila leswaku va tekana.

Swa yila ku teka makwavu wa munhu, loyi va tlhandlamanaka hi leswaku la'va nga anwa manana wunwe.

Swa yila ku teka makwavu wa munhu, nwana wa tatana wa munhu la'velekiweke hi nsati wunwana wa tata wa munhu; hi leswaku makwavu wa munhu wa yindlu yinwana.

Swa yila ku teka vana va makwavu wa tata wa munhu, i vamakwenu. Hi leswaku hambu va nga va valoyi wa xisati kumbe wa xinuna.

Swa yila ku teka vana va hosi ya tata wa munhu, kumbe va ndzisana ya tata wa munhu; vanhu lava va tiviwa va ri vamakwavu va munhu.

Swa yila ku teka vana va ma wavu wa munhu wa xisati hosi kumbe ndzisana. Vana va vanhu lava va vuriwa vamakwavu. Hi nawu a va swi koti ku tekana; a swi pfumeleki, swa yila, swa hlola. Loko swi tshuka swi humelela loko tiko ri nga si va ra xilungu, munhu l'a endlaka le'swo tano a vo dlaya va ku a nga letela.

HAMEI KU RI KA TIHOSI A SWI NGA PFUMELERIWI . SWI YILA. E mhakeni leyi xivuriso le'xi nge (vukulu bya xava) a xi nga tirhi, ni namuntlha a swi endlwi, swa ha yila tani hi telo.

Tani hi Muxe wa le Bibelini tata wa yena a a ri Mulevi, na yena mana wa yena a a ri wa rixaka ra levi; na kona hi Xitsonga munhu wa swi kota ku teka wa ka Maluleke kasi na yena i wa ka Maluleke; na loko a ri Cawuke wa swi kota ku teka wa ka Cawuke. Kambe mindyangu leyi yi fanela ku ba yi hlehlile, yi ri kule swinene laha swi nga ha vonakiki swinene.

Ku teka wa matiko a swi nga yiri hi Xitsonga (Xixhangana) Loko nyimpi yi humile yi ya hlasela, va vuya va khomile tingloko, vavasati a vo va teka va va vasati va vona. E mhakeni leyi a va nga tikarhati ku lava ku tiva leswaku munhu loyi i noyi, kumbe khamba, kumbe i wa rixaka rihi. Hambi va ri lava va khomiwaka va ri vafana xivongo xa vena xi ta dyiwa hi xa mukhomi wa vona. Va kona la'va nga va ka Nkuna namuntlha la'va tiviwaka swinene leswaku va tile haleno hi ku khomiwa e tinyimpini. Kambe loko ri lele, vanhu va akile hi ku rhula, hilaha swi nga sungula kona ku va ni ku nyenyana.

Muvenda-Xa-tsonga a va nga teki; kambe namuntlha swi fikile kambe laha nhwanyana wa Muvenda va tekaka.

Maswazi ni Mazulu va tekana ni Vatsonga; Zulu hi yena nsiya. Soshangana a a huma kona ka Zulu, kwalaho ku nyenyana ku hava hi ntiyiso, swo va kona hi ku vulavula. Namuntlha kona a ka ha ri na ~~mxaka~~ ^{mhaka} ya ya muxaka wolowo, hi tekana hi ri karhi hi tivana swinene.

kgale a va ku Vavenda a va dyi hlampfi; loko swi sungula swona vavanuna va Vavenda loko va humile, va ya kuma hlampfi va dya, a va byela la'vanwana leswaku va nga yi va ya vula le kaya leswaku va dyile hlampfi. Kambe namuntlha vo dya ri lo hosii. (Va dya e rivaleni). Vatsonga loko va ku a va teki Muvenda a va ku hi leswi a ambalaka ndzhindzi (Muvenda ndzhindzi).

Ku rhandzeka ka wanhwanyana kumbe ku sandzeka ka yena.

Loko a yimekile, a lehile, wa tinhlaya to leha ku ringanela, na swona loko ti lehile ku tlula va ri (wa tinhlaya to ngi ta mbyana). U fanela ku va nhwanyana wa mikhuva le'minene wa xichavo.

A nga va ni xichavo, a swi tekela eka mana wa yena, kasi i yaloyi; Kwalaho xivuriso xi tiyile (kuwa ro tshuka e ndzeni i swivungu) Loko na swona a komile ku ringana, na wona mmiri wu nwi ringana, wa nkhenseka; kasi loko a komile ku tlurisa va ri: Ku koma wo nge u lo tsemekela e ndzeni. Kumbe ku kuma wo nga i xigono (yoloye u tlurifile ku koma.

Loko a ri ni KHAVA, (nkava lo'wo nge i phapha,) loko swi nga tluri moimo a swi na nchumu.

Loko a ri ni mavele lawa ma nga lo phatsa, va ri i mofu, yena u rhandzeka ngopfu; kambe loko mavele ma lehile ngopfu, ma lo kapatsa, va ri: Mavele vo nge mibya. Mibya ya d'ovo ro bebula nwana.

Loko nhwanyana a tluriwa hi mmiri wa yena va ri i vuvabyi. Kwalaho a ku na munhu loyi a nga tekaka muvabyi. Mahlo ya nhwanyana ma fanele ku ringanela; loko ma ri makulu va ri: Mahlo o ngi xikhova. Na swona a ma fanelanga ku va na maewori. Nhamu na yona a yi fanelanga ku leha ku tlurisa, yi nga fanisiva hi nhamu yancololwani.

Tindleve na tona ti fanele ku ringanela, loko ti ri titsongo ngopfu tindleve ta mbeva, kasi loko ti ri tikulu ngopfu mikupya.

Ku hava munhu wo hetiseka. Hakanyingi munhu wo saseka wo teka nsati wo swarha ngopfu. Na kambe wansati loko a sasekile ngopfu u tala ku tekiwa hi nuna wo swarha.

Sweswo swi komba leswaku ku tekana siku rinwana i mhaka le'yi ngo endliwa hi Ntumbuluko.

Ku nyenyiwa e ka wanuna(jaha) ni ka wansati (nhwanyana) swa tshungurisa. Mirhi ya rirhandzu yi kona. Munhu (jaha) a nga lunghisiwa ha yona kunene a kuma ntsati; na yena nhwanyana a nga lunghisiwa ha yona kunene a kuma nuna.

Ku vuta vanhwanyana vo tala hi nkarhi wunwe.

Hi tlhelo ra nawu wa Xitsonga a ku nanchumu le'xi nga sivelaka munhu ku vuta ni ku lovola vasati vo tala hi nkarhi wu ri wunwe. Loko munhu a titchemba, a vona a tsindzile (a ri nkumaswakwe) a nga swi kota ku vuta vanhwanyana vo tala (vo tula wunwe) hi nkarhi wunwe. Loko munhu a nga ri na nchumu a swi endleki, nawu hambu wu pfumela, e mhakeni leyi ko laveka XUMA a ntsena. Hosi Shilubana l'a fumaka eka Nkuna namuntlha Vasati va yena va hlomile siku rinwe. Hi leswaku XUMA xi ngenile siku rinwe hikuva tihosi ta swi kota.

Le'swi yilaka.

Swa yila leswaku ndzisana yi tekiwa hosi ya kona yi nga si kuma vukati. A swi nga endleki leswaku ndzisana yi hloma hosi ya ha ri kaya. Hi leswaku ndzisana yi ta kulela hosi.

Hambi a ri wanuna a nga swi koti ku teka loko hosi ya yena yi nga si teka. Loko hosi yi hlwela ku teka kari ndzisana yi hisekela ku teka swa vulavuriwa hi vatswari, ni maxaka. Loyi wa hosi a ta vutisiwa leswaku hikokwalaho ka yini a nga teki? Loko a vona leswaku a nga lavi ku teka hi ku hatlisa u ta fanela ku ntshunxa ndzisana, kutani yena a nga sala a hlomisa xindzhaku. Kambe mhaka le'yo tano a yi tali; yona ya endleka. TISANI DLAYANI va nwi ntshunxile a teka hikuva hosi ya yena SODHLANE DLAYANI a a nga lavi ku hatla a teka.

Ntsumi.

Nwatindlela (Ntsumi). Ntsumi yi laveka loko ku ri na laha vukati byi laveka ku endliwa kona. Munhu loyi a fanelaka ku fampisa timhaka ta vukati u fanela ku va xaka, kumbe wa ndyangu kusuhi ngopfu loko vini va timhaka leti va nga rhandzi

leswaku timhaka ta vona ti tiviwa hi vanhu hikwavo. Na swona u fanela ku va l'a akeke kusuhi leswaku loko a laveka a ta hatla a kumeka.

Hambi a nga ri xaka kambe u fanela ku va munhu l'a tshembekaka, loyi a nga ta vulavula ntiyiso.

Na yena wansati wa swi kota ku hlawuriwa leswaku a tirha ntirho lowu. Ntsumi loko yi fika e mutini lowu wa vanhu lava kunge ni nhwanyana loyi va nwi lavaka, yi fika yi nghena hi nkulukumba wunwana. U ta nwi hlamusela leswi a teka ha swona. Yoloye na yena u ta yisa timhaka eka vini va tona. Mavulele: Ndzi rhumiwile hi va ka Mani, va ri va kombela Ritwalo (ku tswalana; ku hlekelana) a komba nwana loyi a laveriwaka nsati, a komba ni nsati wa kona. Loko va ri kona laha kaya vavanuna ni vavasati va ndyangu lowu kunwe na yena nhwanyana, va to vitaniwa nhwanyana a vutisiwa loko a tiva timhaka leti, ni loko a rhandza jaha leri. Loko a ku hi swona wa ti tiva timhaka leti, ni leswaku wa nwi rhandza va to nkhensa. Loko NTSUMI yi tile yi longile ta rivuto £2 u to humesa. Na swona loko va ndyangu va nga ri kona, kumbe nhwanyana a nga ri kona, ntsumi yi to byeriwa ku ta ta hi rinwana siku.

Loko a fambile Nwatindlela (ntsumi) va ta sala va hlengeletana va ndyangu ku kamba mhaka. Loko va ri la'va tivanaka ni khale a ku nga vi na swo karhata. Kasi lokova nga hi dlayeli nwana? Leswi a hi makhamba? hi to switsanana kasi nwana wo ya thyakeni, i ta fa hi ku dya swo yiva.

NDZOVULO: Ku vitana ndzovolo.

Hi hlamuserile ta ndzovolo hilaha yi nga ha kona namuntlha. Khale Machangana a va lovola hi tihomu ta ntlhanu na yinwe; hi leswaku loko ti hundzuriwa mali a swi ringana makume marharhu ya tipondzo. (£30).

E ndzhaku ka mikarhi swi fikile laha ku lovoraweke hi ntlhanu wa tihomu na tinharhu; loko ti hundzuriwa mali a swi endla mune wa makume. (£40).

SM.

██

Ntsengo lowu wa mune wa makume ni namuntlha munhu va nga kota nwi nyika hlomisa loko a swi kkotile ku humesa tona. Kambe kunene swi ni ku vulavula. Swi ni ku karhata kunene hikuva ntsengo sweswi wu tlakukile, wu le mahlweni.

Namuntlha ntsengo i ntlhanu wa makume na ntlhanu wa tipondzo (£55) Loko munhu a nyikiwa nsati hi loko a swi kotile ku fika laha vini va nhwanyana va vonaka leswaku va lovoleriwile.

Ku ni tindlela to tala le'ti onhaka makungu ya vanhu. Swa endleka leswaku va ku loko vatswari va ha popela xuma nhwanyana a pfhuka (tlhaka); kwalaho u onhile makungu ya vatswari. Va nga ha ya emahlweni ku popela, kambe swi ta nononhwa hikuva vateki a va nga ha tikarhati ngopfu. Va ta ku: Le'swi hi nga na yena ha ha karhatiwa hi yini? Va nga pfanga no tshika ku tikarhata ku lava xuma xa ku hetisa ntsengo.

XUMA xi popeleka loko nhwanyana a ha ri ka rikwavo hikuva ku ta va ni ku hiseka matlhelo mambirhi; vateki va ta tikarhata leswaku va kuma ntsengo lo'wu teleke.

Tihosi ti lovola ku tlula vanhu. Hi leswaku lava va ngo va vanhu ntsena. Hosi Shilubana Mohlaba u lovoleriwile nkosikazi ya yena hi tihomu ta khume na ntlhanu na yinwe (16); hi leswaku loko a yi ve mali i ntlhanu wa makume na makume nanharhu ya tipondzo. (80). Timhaka leti ti endlile hi tata wa yena hosi Mohlaba a ha hanya.

^{vi}
NDZOVOLLO yi/taniwa hi vakonwana. Hilaha hi nga swi vona ha kona vakonwana va endla byalwa va vitana va ku: Tanani mi ta lovola. Kumbe kuteku loko vateki va vutile, va tlhela va va vona la'va tsundzuxaka leswaku va ta e ku lovoleni. Swa endleka hi tindlela leti timbirhi.

Kumbe vateki va nga kombela leswaku va hlomiseriwa va ta vuya va lovola ndzhaku hikokwalaho ka ku hluleka ku humesa XUMA xikanwe hi ku pfumala. Na swona leswi swa endlile. Kunene vanwana vakonwana va vuya va nga karhati, va tikarhata ku tisa leswi va swi kumaka va ko va kota ku heta ntsengo.

Kambe vanwana vakonwana va tsandzeka ku tshembeka, va nga ha swi koti ku endla hilaha va nga tshembisa ha kona. SWINYINGI HUNISI loko a teka Gavasa Xingange u pfumelelane ni vakonwana leswaku va nwi hlomisela u ta va lovolela. Vakonwana lava a va nononhwanga, va nwi hlomiserile. A ndzhakunyana a holeketa le' swi ringanaka makume mambirhi ya tipondzo, loko ku hundzile nkarhi wo lehanyana a va nyika tihomu ta ntlhanu na timbirhi (7); hi leswaku hi mali a yi ta va makume marharhu ya tipondzo ni ntlhanu (£35). Leswi swo tshuka swi ve kona, a swi tali, na swona wo nge a hi nawu; Na swona a swi endliwi ngopfu hambu leswi Swinyingi Hunisi yena vakonwana va nga nwi pfumelela. Le' swi taleke ngopfu i ku humesa ntsengo lowu vanhu va nga na wona, kutani loko va kayivela, va kombela ku hlomiseriwa, va ta hetisa endzhaku. Leswo swa endleka ngopfu loko nhwanyana a kurile hi ku chava leswaku a nga onha, a pfhuka (tlhaka) kutani swi ta va swi nga pfumanga nchumu ku ala ka vona.

Hi tlhelo leri loko nhwanyana a ~~pfhuka~~ pfhuka (tlhaka), a ya evukatini hambu va nga si lovola; va ta nwi lovola a ri kwale vukatini. Swi tala ku endleka leswi.

Loko a hlomile, vakonwana va ri karhi va popela XUMA, kambe va nga xi nyikiwi, va to tiya kona ku endla byalwa byo vitana xona XUMA, a va nga koti ku mangalela mukonwana; va ta yimela ku ko ku kumeka nwana wa wanhwanyana; mafuku loko ku tekiwa yoloye va ta kuma ntsengo wa vona e ka Xuma lexi.

(Leswi swi komba leswaku NDZOVULO a hi ku xava hilaha swi vuriwaka ha kona hi vanwana vanhu. Loko o nge i swa nxavo a swi ta yeriwa ehubyeni loko munhu a hlwela ku humesa). E hubyeni ku yiwa loko/^{vu}xaka byi tsemeka. XUMA xi vitaniwa hi vatekeriwa (tata wa nhwanyana). Ku swikiwa byalwa ku vitaniwa vakonwana va ta e ku lovoleni. A ku humesiwi swinwana.

Loko xuma xi vitaniwile, leswi va nga ta swi kota ku swi humesa nkarhi wunwana ni wunwana swi hlayeriwa kona eNtsengweni.

Loko ti ri tihomu, nkarhi wunwana va ngo na ti kombiwa vo ti tshika kwaleka vakonwana. Swi ta fana ni loko o nge va lo ti v kisiwa. Homu le'yi faka va ta fanela ku ya yi vika leswaku vini va yona va ta ta yivula va teka nyama.

Loko vateki va humesile nkhave 1/- ni mukwana 1/- ni xihloka 5/- a va ha boheki ku tisa tihomu; vini va tona va ta ta va ta ti teka; va nga va pfuna ku byisa a swi bohi.

Leswi mhaka yo tekelana yi nga riki mhaka ya xihundla va voni va xuma (loko tihomu ti kombiwa, a hi mindyangu leyi mimbirhi ntsena, ni vanwana la'va akisaneke na vona va rhambiwa ku ta vona Xuma (tihomu) lexi.

Va ta ti tiva hi mivala ya tona, hamb i mathokazi, hamb i tintswele, tihavi ni swinwana. Mhaka leyi yi endleriwa mundzuku ku nga humelelaka swo karhata, ku nga ku fa ka vukati va ta kota ku vulavula ka swona.

E mitirhweni leyi hikwayo nwini (nkulukumba) wa muti kumbe nwana wa yena kumbe makwavu va fanela ku va kona ni timbhoni ta vona. Loko munhu o lovolela e xihundleni wa lava loko ku tshuka ku humelele le'swo karhata, hikuva huvo yi ta lava eVumbhoni.

Ku fa ka vukati.

Hilaha hi nga vona ka kona, siku rinwana vukati bya swi kota ku fa hamb vanhu va xi humesile XUMA.

- (a) Loko munhu a khomiwa hi vuvabyi bya ngati le'yikulu timhaka ta vukati lebyi ti nga onheka; vuvabyi lebyi bya chavisa, ku tiviwa ntsena leswaku a byi tluleli munhu loyi a nga riki wa rixaka ra munhu; kutani loko va nga sindzisa ku tekana ku vanga leswaku vuvabyi lebyi byi andza.
- (b) Handle ka ngati le'yikulu, ku ni vuvabyi bya Rihuhi (hlanya) na byona i vuvabyi le'byikulu, lebyi loko N'anga yi byi tahungurile yi hlawuleriwaka (hakela) hi HOMU. Vukati byi nga fa hikokwalaho ka swona. Loko nhwanyana

SM.

a tshuka a nyenya jaha, a yengana ni jaha rinwana, xuma xi fanele ku kutsuriwa. Xuma lexi xi laveka xikanwe; kambe loko valovoleriwa va xi hundzisile xuma lexi ku ya lovola ha xona swi nga yimela leswaku la'vakonwana la'vantseha va lovola kutani xuma xi huma ku ya pfala ntsengo lowuya. Nandzu lowu wa ku hundzuka ka nhwanyana a wu na ku yimela ra mundzuku, loko a komba leswaku a nga ha ri rhandzi jaha loyi wanhwanyana, xuma xa laveka ku tlhela hi le ndzhaku. Vutondzolo a byi dlayi vukati.

Wanuna a swi vuriwi vutondzolo hikuva a nga siveriwi ku famba-famba; wa teka vasati la'vo tala, a swi na nandzu.

Loko ku dyoha nhwanyana, vatswari va yena va fanele ku londza la'va nga nwi onha. Loko xuma xo riha (homu yinwe) xi humile, vo endla byalwa va nwi heleketa. Hi tisile nsati wa nwina hi loyi u onhile ni va ka mani, miriho ya kona hi yoleyi. Va ta vulavula va twanana hilaha va nga ta swi vona ha kona. Mhaka hi leswaku va nwi amukela nsati wa vona na vumbyana bya yena. N'wana loko a dyohile a va dlayi. (Khwembe ra le thyakeni u dyisiwa hi n'wana).

Loko a lo pumbiwa VULOYI mhaka ya kona yi kotiwa hi mhondzo. Va ta huma va ya e ku hlahluveni, loko swi ya nwi ba loyi wanhwanyana mhaka yi ta va yi tsemekile, va nge swi koti ku teka NOYI. Kwalaho XUMA xi fanele ku tlhela hikwaxo. Ni mihivani ya tlherisiwa hikuva vuloyi i xidyoho le'xikulu ngopfu. Hi nge nwi teki a nga ta ta hi heta. Nawu wa va yimela, va nyikiwa swa vona.

Loko jaha ro tshuka ri khomiwa hi byinwana bya mavabyi la'makulu tani hi (switshetshela rihuhu le'ritsongo, nhlokonho ngati le'yikulu, rihuhu kumbe a kumiwa hi khombo ro lamatiwa xirho a nga ha ti swi kota ku hanyisa ndyangu, loko midyangu leyi yi twanana nhwanyana loyi a nga ha tekiwa hi ndzisana ya jaha; loko ku ri hava wo nwi teka vukati byi nga ha fa . Hi tlhelo ra vutondzolo loko ku onhile wansati a nga ri nhwanyana miriho ya kona i tihomu timbirhi (2), kambe maeriku lawa haleno

861

K24/11

nsati wa munhu u rihwa hi timohu ta ntlhanu (5), swa karhi swa
endliwa sweswi. Muthombheni Jaketi u rihile nsati wa va ka
Mashele a nga Makhawukani Jozi Mashile.

KU XAVISA NLANA.

Khomisani Nghamuni u tekisile enwana wa yena e ka ka Valoyi. Va ka Valoyi va nwi lovolela hi ntlhanu wa makume na ntlhanu. Xuma lexi o dyela e nonwini. Nwana wa yena loko a ri evukatini, a ya tsandzana ni nuna, a tsutsuma ni Maburantani. Va ka Valoyi loko va lava nsati wa vona a va ha swi koti ku nwi kuma hikuva a nga/^{ha}lavi ku tekiwa, wo lava ku tifamba-fambela ni vavanuna. Masuku va tlhelela eka tata wa yena Khomisani Nghamuni, ku ya londza XUMA. Yena a komba ku karhata; hi loko va ka Valoyi va ta ya mangala e ka besi Mohlaba.

TIMHAKA TI TENGINA.

Va ka Valoyi va ku: Wee hosi, hina hi tile laha hubyeni hikuva va ka Nghamuni va ala ni nsati wa hina, hi nge: Hi lava nsati wa hina. Huvo h yi ku: U kwihi loyi wansati? Va ku hi yoloyi. Kutani ku vutisiwa yena loyi wansati loko a ha byi lava vukati lebyi. Yena a ku: I nuna wa mina, ndza vuyela evukatini. Hi loko Huvo yi laya loyi wanuna leswaku a ya lunghisela loyi wansati yindlu, hikuva a a nga ri na yindlu.

(1) Loyi wansati a a nga ha swi rhandzi ku tekiwa; a a nga pfumeli hi mbilu, a a chava ku karhatiwa hi huvo; na kambe u ohavile ku vula leswaku a nga ha lavi ku tlhelela evukatini, hikuva Huvo a yi ta ku: Famba na rona, kambe u siya vana va ka Valoyi. Xa vumbirhi Nghamuni a a va kutsulele XUMA xa vona.

Loko va suka kwalaho loyi wansati a nga ha yimayimanga hiloko a famba a ya kwalomu a famba-fambelaka kona.

Loyi wanuna a tlhela a ya yi vika e Hubyeni kambe, leswaku loyi wansati u balekile. Hiloko ti tlhelela kwale ka tata wa yena. Yena ku kumeka leswaku a nga na xona Xuma,

SM.

u dyale e nonwini. Huvo yi nwi boha ku humesa xuma. Kunene Khomisani a xavisa nhwanyana loyi a a ha sele e kaya, kutani a kuma mali (xuma) yo rihela va ka Valoyi.

(2) Nghamuni a lahlekeriwa hi XUMA; a tlhela a tekeriwa vana, va nyikiwa loyi wanuna.

KU NCINCANA HI VANA (KU TEKELANA)

A swi endleki ku ncincana hi vana. Loko munhu a tekile wansati hi Xuma, a nga ha languteli leswaku xuma lexi xi vuya xi ta teka unwana wansati; hambi mindyangu yi nga va yi avenenyana, a swi pfumeleleki.

Xik. Va tata wa Hunisi ni mhani wa yena a va pfumelanga leswaku Hunisi a teka Xiluva (nwa-Jonasi) hikuva Hlekani nwana wa makwavo wa Jonasi a a tekile Tsakisa makwavo wa Hunisi. Hi leswaku xuma le'xi nga teka hosi ya Hunisi a xi ta tlhelela le ka Jonasi. A swi to nge hiloko XUMA le'xa nga lovola Tsakisa, hosi ya Hunisi, xi tlhelela e ka Jonasi xi ya teka Xiluva, kumbe hi nga ku Tsakisa u humile e ka ndyanga lowu wa ka Maluleke a ya kandza e ka Chauke; kutani e ka ndyangu wa ka Chauke ku huma Xiluva a ta ta siva Tsakisa. Mhaka yoleyo a yi endleki, ya ariwa, ku ncincana hi vana.

VULEMA A VA HLEKI.

Nhwanyana hambi a lamele va teka, swa fana na yena wanuna hambi a lamele a nga ha teka. Loyi a nga swi hotiki ku teka kumbe ku tekiwa hi loko a lamele ngopfu le'swi vulaka les aku a nga koti nchumu, ri nga va lumba loko munhu a nwi teka. Tani hi loko munhu a tsemekile evoko, yoleyo a nga ha tekiwa hi munhu loyi a nga na vasati ni vana. Kasi loyi a nga ni vuvabyi bya rihuhi, kumbe xifafa, kumbe ngati-le yikulu, munhu a nga swi koti ku nwi teka.

Bubuzela Gugu Mahlalela wa ka Khosa a a tekile Phukani Mahlahluvani, kasi nwa-Mahlahluvani loyi a a

lamele tihlo ni nenge. Va tshamile swinwe va ko va kuma swihlangi swirharhu, va lo avanyisiwa hi rifu.

KU LAMATA MUNHU SWI RIHIWA HI WANHWANA.

Loko munhu a dlonyola unwana eithlo ri fa, u nwi tiha hi nhwanyana. Va ri loko a nyenyiwa hikokwalaho ka vulema lebyi u ta teka mani? Hikokwalaho muendli wa swona u fanela ku humesa wanhwana leswaku a va nsati wa yena. Nhwanyana loyi loko a ya kuma swihlangi kwale vukatini ku ta biwa e Cuma (Tsengo) i ya nwi lovola.

NWAMBAKADZI A YI RIHI NANDZU.

Hi leswaku loko a tshamisa ntsena kwale vukatini a nga lovoriwanga, vana lava a va velekaka a va nga vuriwi vana, vo fana ni vanhu ntsena la'va nga lo titshamela, va nge vi ni kavelo e swilweni swa ndyangu lowu. VANA va tswariwa hi CUMA. Nsati loyi loko a nga humeriwanga hi Cuma vana va yena i manhlonga.

NWAMBAKADZI A YI RIHI NANDZU.

Xivuriso lexi xi vula leswaku wansati a nga swi koti ku endlilwa xirihanandzu. (Nwambakadzi i ntwele ya homu). Wansati loyi a nga ha rihanga nandzu, u lo kandza vukati; nandzu wa tolo wu vange ku tswalana; nsati loyi u ni ndzhawu e ndyangu lowu, wa tiviwa, u ni fanelo tani hi vanwana vavasati va ndyangu lowu.

Kute loko vafana va ri karhi va tlhavela Dema (ntlangu wunwana) rikhanju. Tihlo ri fa kunene. Loko nandzu wu tile swi endlile leswaku va ka Rikhotso va humesa Dedeya Malati ku riha nandzu lowu. Kwalaho Masiya a teka Dedeya a va nsati wa yena. Loko Dedeya a kumile vana e ndzhaku ka mikarhi, hi loko va ka Nkwiniika va ba XUMA va ya lovola e ka Rikhoteo. Kwalaho Dedeya a nga ha rihanga nandzu u lo lovorika tani hi vanwana vavasati. Khombo leriya, ri endlile leswaku mindyangu leyi yi tswalana.

NAWU WA MATLULANA.

SM.

Matlulana a a nga pfhumbi ngopfu e xikarhi ka

K24/11

861

Vatsonga. Ni khale vavasati va nguvu a va ri kona; na vona vavanuna va njhovo a va ri kona. Na swona a swi ri kona leswaku swa yila loko vavanuna vambirhi va tiva wansati wunwe hi ku hlangana na yena. Loko swi tiviwa leswaku vanhu lava va hlangene e ka wansati wunwe, a va nga kambani loko va vabya. Manguvalawa vanhu va nga hlangana-hlangana vavanuna vanwana vo tshama va tilunghisile hi mirhi, leswaku hambani va lo tshuka va hlanganile eka wansati wunwe swi nga vi na mhaka. Kambe a hi/kwavo^{hi} la'va swi endlaka.

Tin'anga tinwana ta swi kota ku lunghisa vanhu hi tlhelo ra mhaka leyi leswaku hambani va ngo tshuka va hlangene eka wansati swi nge endli nohumu. Munhu wa tlhaveriwa ni ku dyisiwa mirhi. Munhu loyi a dyisiweke ni ku tlhaveriwa mirhi ya swona, loko o na kamba munghana, swi ya tshuka swi vonaka leswaku ku ni mhaka le'yo tano, wo tswhutela marhe mavokweni, a phakata emunghana, a nwi olola hi ku nwi koka tindleve; swi to hangalaka. Loko ku ri loko vanhu va ri karhi va tsakile va nga vabyi a swi na mhaka ku kambana, swi ala ntsena e thyaka. Swa fana ni swa dangameno, na rona a ri kambani muvabyi; na wona mahahla swi fambisa sweewo.

Xik. Nyanisi na Mawewe.

Mawewe a a ri ni nsati wa yena. Loko Mawewe a ri kunwana, loyi wansati wa yena a sala a huha (hlangana) na Nyanisi. Siku rinwana loko Mawewe a ri harhi a tsema timhandze, a vatla mbhinyi, hi loko a titsema hi xihloka. A yi ri mbanga swinene. Leswi a a titsemile evoko, a a swi kota ku tifamba-fambela. Hi Sonto ni ndzhanga a ku nwiwa byalwa e mutini wunwana, kutani Mawewe loyi a tiyela kona ku ya kombela byalwa. Loko a fika kona va nwi xeweta, hi loko Nyanisi a nwi khumba. Kunene Mawewe a

SM.

tlhaveka, loko va ya tsundzuka leswaku i matlulana, va sungula ku chivirika, nkarhi a wu hundzile; hiloko Mawewe a rhwariwa kunene ku mukisiwa e mutini wa yena. Nkarhi lowu ku nga fikiwa ha wona le kaya, a na a file wo va ntsumbu. Hi kona ku fa ka Mawewe hi mhaka ya Matlulana.

Vasutho (Low Veld) wo nga a swi tivivi e ka vona swilo leswi. Vugangu e ka vona i ku bomba. Kwalaho nawu wa Matlulana wo nge a wu tirhi eka vona, a wu tivivi; loko wu tiviwa, a wu na matimba.

Xikombiso: Maapoxo Nthabanele (nhwana-wa-nga-xivuya) a a ri ni nguvu, a a nga siyi wanuna; Mutsonga, Musutho mani na mani loyi a navelaka ku endla sweswo o ya eka yena, a a nga ali munhu. Kambe a ku nga humeleri nchumu. Loko ku lovile wanuna, mani na mani loyi a nga tsundzukaka leswaku va hundzile ndzhawu yinwe, a nga swi koti ku ya pfuna e ku lahla; kambe e gangeni leri vanhu a va pfunana swinene, ku nga humeleri nchumu.

Masiku lawa loko munhu wa xinuna a lovile vavanuna va chava ku ya pfuna hi ku tiva nawu lowu. Vanhu va tala ku ya chavelela hi ra mundzuku; kasi siku ku lahliwaka va chava ku tshinela. Va chava wona nawu lowu wa Matlulana.

MAVUTELA YA MANGUVALAWA.

NTHABELENI MAHLATHI A TEKA NXALATI PHAKULA.

Nthabeleni Mahlathi a a ri kwalaha kaya loko mana wa yena a ku: Nwananga, u fanele ku teka neati; wa vona a ndza ha swi koti ku mi tirhela. Nthabeleni a ku: Hi swona manana, i mhaka le'yi twalaka, kambe XUMA ku hava. Kutaku loko ndzi tlhelerile e doropeni, e ku verengeni, ndzi ta rhumela mali leswaku mi ta ndzi lavela nhwanyana. A ndzi hlawuli, leswi mi nga ta swi vonisa swona swi ta va swi lulamile e ka mina.

Kunene kute e ndzhaku ka mikarhi loko Nthabeleni a tlhelele e ku verengeni a rhumela mali ya makume mambirhi ya tipondo ni ntlhanu (£25) a ku: Manana, hi

mhaka leyi hi nga suka hi yi pimile ya ku teka, ndzi mi rhumela mali yoleyo ya makume mambirhi ni ntlhanu wa tipondo (£25) leswaku mi ta sungula evukati ha yona; loko ndzi ri karhi ndzi tirna ndzi ta tlhela ndzi mi rhumela yinwana. I XUMA xa nyuku ndzi nge swi koti ku xi hlenganisa siku rinwe.

Hlonipha Mahlathi (Mana wa Nthabeleni) a tsaka ngopfu. a teka timhaka a ya ti komba Hasana Mahlathi (ndzisana ya mufi, nuna wa yena) ku vitaniwa Mpfuleni nwana wa vukati, ni hahani wa vona Nyathela; kutani va kamba mindyangu lomu swi fanelaka ku kumela Nthabeleni ensati. Hahani wa vona a komba ndyangu wa ka Matindinini Phakula; va fika twanana hikwavo hi tlhela ra ndyangu. A ku ri ni vanhwanyana vambirhi e ndyangu. Nwana wa vukati a ku: Mina ndzi vona k Makhanana. Hahani a ku: Makhanana u lo saseka, kambe i ritswaha (wa kariha): Mana wa vona a ku: Munhu nene i Nxalati, kwalaho a hi ta ku hi tekile waneati. Hi loko na yena Hasana a ta ku na mina ndzi vona yoloye. Kutani hikwavo va nkhenselana kwalaho.

Ku rhumiwile Yandheya makwavo wa Hlonipha a ri yena nteumi ya kona. Yandheya a suka na Dumisa Mashele va rhwele XUMA lexi. Loko va fika e mutini wa ka Matindinini Phakula, va nghena e ka Thanana Vuma. Va fika va nwi komba etimhaka leti va teke ha tona ni leswaku a ya va losela, ni ku va fikisela marito lawa. Hi rhumiwile hi va ka Nkhwachu ku ta kombela ritswalo (ku tswalana); nwana wa vona Nthabeleni a navelaka ku teka Nxalati. A suka a famba. Va sala va yi kamba mhaka leyi hi ku vitana loyi vanhwanyana va nwi vutisa loko a twisisa mhaka leyi. Yena a nkhensa. Va ku ka yena: Xana ha va rhurhela-ke? Ha amukela-ke xuma lexi, kasi mundzuku u ta pfuka u vula swinwana, u hi hlantisa xuma

SM.

hina hi dyile? Nxalati a ku: Mi nga chaveni, amukelani xuma xa vona, ndza nwi rhandza. Ha amukela xuma xa va ka Nkhwaahu, hi nga pfuki hi twile swinwana mundzuku. Hi loko ku vitaniwa Thanana Vuma. Loko a fika va ka Phakula va ku: U vitaniwa hi hina, Byela va ka Nkhwaahu leswaku va amukeriwa Thanana a yisa timhaka: Ha losa, a hee. Va vula sweswo va ka Phakula va ri, i kaya ka nwina, na yena nhwanyana wo ya kaya ka yena, i mafundhza. Va ka Nkhwaahu va humesa makume mambirhi na ntlhanu, va chela. Masuku va tlhelela e kaya.

Loko ku hundzile masikanyana va tlhela va amukela khume ra tipondo ni ntlhanu le'ti humaka eka Nthabeleni Na tona ti landza.

Tintsumi ti tlhela ti vitaniwa ku ta rhwala ni ku heleketa entsengo lowu. Loko va hlangene va ka Nkhwaahu va ku: Mi vitaniwile hi hina, ta ha ri teti ta tolo. Mufana u rhumerile khume ra tipondo ni ntlhanu, kutani ti fanele ku ya kuma letiya, ti hlangana mune wa Makume. Loko mi cherile leti, mi to kombela mati. Hi loko kunene va rhwala XUMA lexiya va suka va famba.

Tani hi r'endzo le'ro rhangwa va famba va ya fikela kona ka Vuma. Ha ha vuyile hi ta tolo wee Vuma. Namuntlha hi ta hi tumele khume ra tipondo ni ntlhanu swi ta hlangana mune wa makume. Va ka Nkhwaahu va ri: Va kombela emati. Vuma a yisa etimhaka e ka Phakula. Va vula sweswo va ka Nkhwaahu va ri va ni tihomu tirh rhu hi leti (khume ra tipondá ni ntlhanu) ti ta hlangana mune wa makume. Va kombela mati. A huma a famba.

Va sala va tlhuvana na tona va ka Phakula. Vo kombela mati va nga si heta ni ku lovola; a hi swona, a va hete ku lovola ku va kona va nga ta kombela mati. Swa twala, kambe tsundzukani leswaku i xuma xa nyuku na swona i nwana wa le kaya, swa antswa loko hi nwi nyika,

u ta hetisa a ri na yena, ku vula Jamela, hahani wa Nxalati. Hikwavo va nkhensa rero. Loko va vitanile entsumi va ku ka yona: Byela va ka Nkhwashu, ha swi twa leswi va swi vulaka, kambe a va si heta ku lovola. Hambi swi ri tano i nwana wa le kaya na swona i XUMA xa nyuku, ha mi nyika ensati wa nwina, kambe mi fanele ku hatlisa mi hetisa. Nteumi yi ya tivisa varhumiwa va ka Nkhwashu, va nkhensa, va suka va famba. E ndzhaku ka masiku hi loko va ka Phakula va lungisa va hlomisa nwana wa vona.

Nwa-Matindinini u hloma nuna a ha ri edoropeni; loko a xwile masiku kwale vukatini, hi loko nuna a nwi vitana a ya kwale Pretoria. Sweswi u ni swihlangi swimbirhi mufana ni nhwanyana.

"HUNISI TELEKUFU A TEKA MAHAWUKANA NHLOKO"

Hunisi Telakufa u kurile a kola a va jaha le'rikulu a nga kombi leswaku yena u ni ku navela ka ku va ni ndyangu. Hi loko Hunisi, hosi ya tata wa yena, loyi yena a thyiweke yena, a nwi vutisa a ku: Xana leswi u ngo lo ntse u ehleketa ku teka rini xana? Hiloko yena a hlamula a ku: Nhwanyana u kona loyi ndzi nga twanana na yena, u kwale Koloni. I xidyondzi. Mukhalabye Hunisi a engeta a vutisa a ku: Munhu wa kona i muxaka muni? Yena a ku: Rixaka ra yena i mu-Xhosa. Hee, a/lo yini ^{swi} ku lava nhwanyana e xikarhi ka va-Tsonga. Loko a nga si hlamula mana wa kona a ku: A hi kona loko hi tshikiwile na yena tata wa kona a nga Telakufa a vula sweswo. Mukhalabye Hunisi a va hlamula a ku: A hi mhaka yo mi tshika, i mhaka ya vutomi bya masiku lawa. Hambi a ngo ta a ri nhwanyana loyi a rhandzaka ku tehamisa na nwina a mi hlayisa, loko tiko leri ri nga twanani na yena, tin'anga ti ku u fanela ku ya tshama e tikweni ro tani ni le madoropeni ya va Pitori kumbe Joni, swi ngo endleka leswaku va famba va ya tshama kona; kwalaho xi nge x vi xona xikhutu xexo.

KU VUTIWA KA MA-HAWUKANA NHLOKO I HUNISI TELEKEFA.

Loko ntsengo wu hlanganisiwile ku rhumiwa mukhalabye Hunisi ku lunghisa timhaka ta nwana loyi. Va suka va famba. Va tsemakanya matiko va ko va ya fika kona. A ya ri madyambu; Mukhalabye a vika mhaka ya yena, kambe mhlamulo yi ku: Rhula, mukhalabye, kutaku mundzuku ku ta ta vavanuna lava va nga vona u nga ta va byela lexi u nga naxo e mbilwini ya wena.

Hi siku le'ri tlhandlamaka, hi ndzhenga le'wukulu a ta fika loyi a nga yena a faneleke ku vulavula timhaka hikuva nwini wa ndyangu a a teuteumele vuvabyi kunwana. Hi loko ntsami yi ta fika yi ku: Va ri va ka Nhloko va hlangene. Mukhalabye Hunisi a ya kona ni nwana wa yena. A ku: Ndzi rhumiwile hi vatewari va nwana loyi ku ta kombela ritewalo, nwana wa hina u vonile nhwanyana e ndyangu lowu, Makhawukana. (a ku ri ni vanhwanyana varharrhu e ndyangu lowu). Hunisi u vulavula timhaka leti a ri karhi a tikhwaxa-khwaxa, a humesa homu e xikhwameni (ntlhanu wa tipondo) a ku hi ka hina hi vulavula na nwina hi homu leyi; a humesa ni timfuku timbirhi tafole ya manana yi ri ni 10/- e ndzeni, ya tatana yona yi ri ni 5/- a humesa kambe ntlhanu wa makume ya tipondo a ku hi leswi hi tikombaka ha swona e mahlweni ka nwina e mhakeni leyi hi yi vulaka. Va ka Nhloko va rhwala XUMA va famba va ya vulavula. Va tlhela va vuya va ku: Nhloko u vulav sweswo u ri Mu-Nwanati i mukonwana, leswi a nga swi endla swi hi komba swinene leswaku ha kunene mhaka leyi ya mi vava. Hi nkhehensile, hi mi amukele. Hambi leswi nwini wa muti a nga ri ki kona hi ta ta nwi tivisa, a ku nga hundzuki nohumu; mi rhurheriwile.

Hi fanelo loko va ka Maluleke va kombiše lexi va xi teleke, va ka Nhloko a va fanele ku va va vitanile nwana wa vona Makhawukana ku ta nwi vutisa loko kunene timhaka leti a ti tiva, ni ku ti twisisa, ni ku va tiyisela leswaku va nga chavi ku amukela Xuma hikuva wa

nwi rhandza loyi wajaha; kambe a swiva nga tano hikuva loko Hunisi na Makhawukana va tlotlanile kwalomu ka vona, va twananile leswaku Makhawukana a ya tivisa le ka vona a tlhela a komba laha timhaka ti nga ta va ti fikile kona. Kunene loko Makhawukana a kombile ni ku twanana ni va ka vona u lo byela Hunisi leswaku timhaka haleno ti lulamile, ni nga ta ni ta tikomba.

Hi xiTsonga xa xiviri a swi nga ti endleka hikuva vanhu lava i va matiko, a va tivivi, mindyangu a yi tivani; kambe manguva lava swa endleka hikuva ko twanana vona varhandzani kutani va lerisa leswaku va lungiseriwa hi vatswari ku hlanganisa timhaka.

ends 861